SİYASETİN VE YÖNETİMİN ANATOMİSİ:

DEVLET, İKTİDAR VE TARİH

Editör:
Prof. Dr. Hakan ALTINTAŞ

BİDGE

BİDGE Yayınları

Siyasetin ve Yönetimin Anatomisi: Devlet, İktidar Ve Tarih

Editör: Prof. Dr. Hakan ALTINTAŞ

ISBN: 978-625-5057-14-3

1. Baskı
Sayfa Düzeni: Gözde YÜCEL
Yayınlama Tarihi: 2026-10-25
BİDGE Yayınları

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının ve editörün yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Sertifika No: 71374
Yayın hakları © BİDGE Yayınları
www.bidgeyayinlari.com.tr - bidgeyayinlari@gmail.com
Krc Bilişim Ticaret ve Organizasyon Ltd. Şti.
Güzeltepe Mahallesi Abidin Daver Sokak Sefer Apartmanı No: 7/9 Çankaya / Ankara

İÇİNDEKİLER

DAYTON'UN GÖLGESİNDE: BOSNA-HERSEK'İN YAKIN DÖNEM SİYASİ TARİHİNDE DÖNÜŞÜM 1
İBRAHİM YORGUN

WHEN THE EMPIRE CAME HOME: CITIZENSHIP, BRITISHNESS, AND THE POLITICS OF BELONGING IN POSTWAR BRITAIN, 1945-1971 29
İBRAHİM YORGUN

TÜRKİYE'NİN BÖLGESEL GÜVENLİK ARAYIŞI: SADABAD PAKTI 50
MÜZEHHER YAMAÇ

BÖLÜM 1

Dayton'un Gölgesinde: Bosna-Hersek'in Yakın Dönem Siyasi Tarihinde Dönüşüm

İBRAHIM YORGUN

Giriş

1995 yılının sonbaharında Bosna-Hersek'te savaşın sona ermesine yönelik müzakereler sonuçlanırken masadaki mesele yalnızca silahların susturulması değildi. Üç yılı aşkın çatışmalar boyunca parçalanan siyasi otoritenin hangi kurumlar aracılığıyla yeniden kurulacağı da karara bağlanacaktı. Dayton Barış Antlaşması, ülkenin uluslararası alanda tanınan varlığını korudu ve savaş sonrasının anayasal düzenini belirledi. Bununla birlikte barışı mümkün kılan güç paylaşımı ilkeleri, sonraki otuz yıl boyunca devletin yönetimi ve siyasi temsili üzerine yürütülen tartışmaların başlıca dayanaklarından biri oldu (Bose, 2002; Bieber, 2006).

Bu düzenin ortaya çıktığı şartlar, Yugoslavya'nın çözülmesinden ve 1992–1995 savaşının bıraktığı mirastan ayrı düşünülemez. Cumhuriyetin bağımsızlığı konusunda farklılaşan siyasi beklentiler, savaş sırasında bölgesel yönetim iddialarına ve toplumsal kopuşlara dönüştü. Dayton'da yapılan tercih, savaşan tarafların güvenlik kaygılarını karşılayacak bir yönetim uzlaşması kurmaktı. Savaş yıllarındaki fiilî ayrımların hangi ölçüde korunacağı

sorusu, bu nedenle barış görüşmelerinin merkezinde yer aldı (Bose, 2002).

Barış görüşmelerinin sonucunda kabul edilen anayasal düzen, Bosna-Hersek'in tek bir devlet olarak varlığını sürdürmesini öngörürken ülkeyi Bosna-Hersek Federasyonu ve Sırp Cumhuriyeti (Republika Srpska) olmak üzere iki entiteden oluşan bir yapı içerisinde düzenlemiştir. Devlet düzeyindeki yetkilerin sınırlı tutulması, önemli kararların alınmasında farklı toplulukların temsilinin güvence altına alınması ve uluslararası gözetim mekanizmalarının oluşturulması, savaş sonrasındaki siyasi sistemin belirleyici özellikleri arasında yer almıştır. Bu düzenlemeler, barışın korunmasına yönelik tarihsel bir uzlaşmayı yansıttığı kadar, savaşın ortaya çıkardığı siyasi ve toplumsal bölünmelerin yeni devlet yapısına nasıl aktarıldığını da göstermektedir (Office of the High Representative, 1995).

Dayton sonrası düzeni inceleyen çalışmalar farklı sorulara odaklanır. Bose (2002), milliyetçi bölünmeler ile uluslararası müdahale arasındaki ilişkiyi; Chandler (2000), dışarıdan yürütülen demokratikleşmenin hesap verebilirlik üzerindeki etkilerini; Bieber (2006) ise etnik temsile dayanan yönetimin kurumsal sonuçlarını tartışır. Belloni (2008), uluslararası müdahale ile yerel siyasi sorumluluk arasındaki karşıtlığı aşmak için sivil toplumun ve ülke içindeki aktörlerin rolüne dikkat çeker. Bu çalışmada söz konusu tartışmalar, değişmeyen bir anayasa metninin farklı tarihsel koşullarda nasıl farklı siyasi işlevler üstlendiği sorusuyla ilişkilendirilmektedir.

Dayton'un yorumlanışı da zamanla siyasi mücadelenin bir parçası hâline geldi. Merkezi kurumları güçlendirmeyi savunan çevreler ile entite yetkilerinin korunmasını önceleyen aktörler aynı antlaşmaya dayanarak farklı siyasi talepler ileri sürdü. Bu durum, 1995'te üzerinde uzlaşılan hükümlerin sonraki yıllarda yeni bir siyasi tartışmanın konusu olmasını açıklamaktadır.

Bu bölüm, Bosna-Hersek'in 1995 sonrasındaki dönüşümünü şu soru etrafında inceler: Savaşı sona erdiren anayasal uzlaşma, takip eden yıllarda devletin kurumlarını ve siyasal rekabetini nasıl şekillendirmiştir? Tarihsel kırılma noktaları olarak 1996 seçimleri, 1997 Bonn kararları, 2000 kurucu halklar kararı, 2006 anayasa reformu girişimi ve sonraki temsil tartışmaları izlenmektedir. Amaç, güncel siyasi aktörler hakkında bir hüküm vermekten çok, kurumsal tercihlerin farklı dönemlerde doğurduğu sonuçları açıklamaktır.

İnceleme, Dayton Antlaşması ve ilgili ekleri, mahkeme kararları, seçim gözlem raporları ve tarihsel araştırmalara dayanmaktadır. Resmî belgelerle siyasi kararların içeriği, akademik literatürle bu kararların zaman içindeki etkileri değerlendirilmektedir. 2020 sonrasındaki olaylara, otuz yıllık sürecin son halkası olarak sınırlı yer verilmiştir.

Bu çalışmanın tarihsel iddiası, Dayton düzeninin değişmediği yönündeki yaygın izlenim ile uygulamada yaşanan kurumsal dönüşüm arasındaki farkta yatmaktadır. Anayasanın temel çatısı korunurken seçimler, yargı kararları, uluslararası müdahale ve toplumsal hareketler siyasal düzenin sınırlarını yeniden çizmiştir. Dolayısıyla antlaşmanın siyasi mirası, yalnızca hükümlerinin ne söylediğiyle değil, farklı dönemlerde kimler tarafından nasıl yorumlandığıyla anlaşılabilir.

Bosna-Hersek'in tarihsel çoğulluğu, savaş yıllarındaki ayrışmaların geriye doğru kaçınılmaz kabul edilmesine izin vermez. Donia'nın (2006) Saraybosna tarihi, farklı siyasal düzenler altında birlikte yaşamanın ve yerel kimliklerin uzun geçmişine işaret eder. Bu bakımdan 1990'larda etnik partilerin yükselişi, değişmez toplumsal özelliklerin sonucu olarak değil, Yugoslav federasyonunun çözülmesiyle değişen kurumlar ve siyasal güç ilişkileri içinde ele alınmalıdır. Bu yaklaşım, Dayton'da kurulan temsil düzeninin tarihsel niteliğini daha açık görmemize yardımcı olur.

Yugoslavya'nın Dağılmasından Dayton'a: Bosna-Hersek'te Siyasi Düzenin Yeniden Şekillenmesi

Bosna-Hersek'te 1992 yılında başlayan savaş, Yugoslavya'nın dağılmasının ortaya çıkardığı siyasi ve anayasal sorunlardan bağımsız değerlendirilemez. İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan sosyalist Yugoslavya, farklı etnik ve tarihsel geçmişlere sahip toplulukları federal bir devlet çatısı altında bir araya getirmişti. Bosna-Hersek ise bu federasyonun altı cumhuriyetinden biri olarak, nüfusunun çeşitliliği ve tarihsel birikimi bakımından özel bir konuma sahipti. Boşnak, Sırp ve Hırvat topluluklarının aynı cumhuriyet sınırları içerisinde yaşaması, Yugoslavya döneminde ortak bir siyasi yapının sürdürülmesine imkân tanımış olsa da 1980'lerin sonlarında belirginleşen ekonomik sorunlar, milliyetçi hareketlerin güçlenmesi ve federal yönetimin otorite kaybı, bu birlikteliğin geleceğini tartışmalı hâle getirdi.

Josip Broz Tito'nun 1980 yılında ölümünden sonra Yugoslavya'da ortaya çıkan siyasi gelişmeler, federal yapının sürdürülebilirliğine ilişkin tartışmaları giderek derinleştirdi. Ekonomik sıkıntılar ve cumhuriyetler arasındaki yetki anlaşmazlıkları, mevcut sistemin işleyişini zorlaştırırken siyasi rekabetin milliyetçi söylemler etrafında şekillenmesine zemin hazırladı. Özellikle 1980'lerin sonlarından itibaren Sırbistan'da Slobodan Milošević'in yükselişi, federasyonun geleceği konusunda farklı cumhuriyetler arasındaki görüş ayrılıklarını belirginleştirdi. Slovenya ve Hırvatistan'da bağımsızlık yönündeki eğilimlerin güçlenmesi ise Bosna-Hersek'i giderek daha karmaşık bir siyasi tercihle karşı karşıya bıraktı.

Bosna-Hersek açısından asıl sorun, Yugoslavya'nın dağılması hâlinde cumhuriyetin nasıl bir siyasi statüye sahip olacağıydı. Nüfusun farklı kesimleri arasında bu konuda ortak bir yaklaşım bulunmuyordu. Boşnak siyasi hareketi bağımsız bir Bosna-Hersek fikrini savunurken Bosnalı Sırp siyasi liderliğinin önemli bir

bölümü Yugoslavya ile bağların sürdürülmesini istiyordu. Bosnalı Hırvat siyasi çevreleri ise Yugoslavya'nın geleceğine ilişkin gelişmeleri kendi siyasi konumları ve Hırvatistan ile ilişkileri çerçevesinde değerlendiriyordu. Bu farklı beklentiler, yalnızca cumhuriyetin uluslararası statüsüne ilişkin görüş ayrılıkları değildi. Aynı zamanda devletin hangi esaslara göre yönetileceği, siyasi yetkinin kimler arasında paylaşılacağı ve toplulukların anayasal konumunun nasıl belirleneceği sorularını da içeriyordu.

1990 yılında gerçekleştirilen çok partili seçimler, Bosna-Hersek'te sosyalist dönemden çoğulcu siyasi yaşama geçiş bakımından önemli bir dönüm noktasıydı. Ancak seçimlerin sonucunda ortaya çıkan siyasi yapı, etnik kimliklere dayalı partilerin belirleyici konumunu da güçlendirdi. Demokratik Eylem Partisi (SDA), Sırp Demokrat Partisi (SDS) ve Bosna-Hersek Hırvat Demokrat Birliği (HDZ), yeni siyasi düzenin başlıca aktörleri arasında yer aldı. Başlangıçta farklı toplulukların temsilcilerini bir araya getiren yönetim modeli, Yugoslavya'nın çözülmesiyle birlikte ortaya çıkan bağımsızlık tartışmalarını aşmakta zorlandı. Cumhuriyetin geleceğine ilişkin anlaşmazlıklar, parlamenter siyasetin sınırlarını aşarak farklı siyasi ve bölgesel otorite iddialarına dönüştü (Bose, 2002; Burg & Shoup, 1999).

Bosna-Hersek'in bağımsızlığına giden süreç, 1991 yılında Slovenya ve Hırvatistan'ın Yugoslavya'dan ayrılmasıyla hız kazandı. Federal devletin çözülmesi karşısında Bosna-Hersek'in mevcut statüsünü sürdürmesi giderek güçleşirken bağımsızlık kararı da bütün toplulukların üzerinde uzlaştığı bir seçenek olmaktan uzaktı. Şubat-Mart 1992 tarihlerinde gerçekleştirilen bağımsızlık referandumu, Bosnalı Sırp siyasi liderliği tarafından boykot edildi. Referandumun ardından bağımsızlık yönünde adımlar atılması ve uluslararası tanınma sürecinin ilerlemesi, siyasi gerilimin silahlı çatışmaya dönüşmesini engelleyemedi.

1992 baharında başlayan savaş, kısa sürede ülkenin farklı bölgelerine yayıldı. Çatışmalar sırasında etnik temelli zorunlu yerinden edilmeler, sivil nüfusa yönelik saldırılar ve uzun süreli kuşatmalar Bosna-Hersek'in toplumsal yapısını derinden etkiledi. Özellikle Saraybosna kuşatması ve ülkenin çeşitli bölgelerinde yaşanan etnik temizlik uygulamaları, savaşın siyasi sonuçlarının askeri gelişmelerin çok ötesine uzandığını ortaya koydu. Savaş süresince nüfusun yer değiştirmesi ve farklı bölgelerde fiilî yönetim yapılarının oluşması, sonraki barış görüşmelerinde ele alınacak toprak ve yönetim meselelerinin de temelini oluşturdu.

Bu dönemde dikkat çeken hususlardan biri, Bosna-Hersek'teki çatışmanın zaman içerisinde farklı ittifakların ve karşıtlıkların ortaya çıktığı karmaşık bir siyasi ve askerî mücadeleye dönüşmesiydi. Bosna-Hersek hükümetine bağlı güçler ile Bosnalı Sırp güçleri arasındaki savaşın yanında, Bosnalı Boşnaklar ve Hırvatlar arasında da ciddi çatışmalar yaşandı. 1994 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin desteğiyle imzalanan Washington Antlaşması, Boşnak ve Hırvat tarafları arasındaki çatışmanın sona erdirilmesi ve Bosna-Hersek Federasyonu'nun kurulması bakımından önemli bir gelişmeydi. Bu düzenleme, 1995 yılında Dayton'da kabul edilecek devlet yapısının oluşumunda da belirleyici bir aşama oldu (Bose, 2002).

Uluslararası girişimlerin savaş boyunca izlediği seyir, Dayton uzlaşmasının hangi seçenekler arasından doğduğunu anlamak bakımından önemlidir. Birleşmiş Milletler ve Avrupa devletlerinin ilk girişimleri silahlı çatışmayı durduramadı. Vance–Owen Planı gibi öneriler, savaş devam ederken toprak paylaşımı ile ortak yönetimin birbirinden ayrı ele alınamadığını gösteriyordu. Burg ve Shoup (1999), barış planlarının kaderini savaşan tarafların hesaplarıyla bölgesel ve uluslararası güç ilişkileri içinde değerlendirmiştir. Dayton görüşmeleri de bu birikimin ardından,

askerî koşulların ve Amerikan diplomasisinin değiştiği bir ortamda sonuç verdi.

1995 yılına gelindiğinde askerî ve diplomatik gelişmelerin seyri değişti. NATO'nun hava operasyonları, savaş alanındaki güç dengelerinde meydana gelen değişiklikler ve Amerika Birleşik Devletleri'nin diplomatik girişimleri, tarafların yeniden müzakere masasına dönmesinde etkili oldu. Kasım 1995'te Amerika Birleşik Devletleri'nin Ohio eyaletindeki Dayton kentinde yürütülen görüşmeler sonucunda barış antlaşması üzerinde uzlaşmaya varıldı. 21 Kasım'da sonuçlanan müzakerelerin ardından antlaşma 14 Aralık 1995 tarihinde Paris'te resmen imzalandı (Office of the High Representative, 1995).

Dayton Antlaşması, Bosna-Hersek'in uluslararası hukuk bakımından devlet varlığını korurken ülke içerisindeki siyasi yetki dağılımını yeni esaslara bağladı. Bosna-Hersek Federasyonu ve Sırp Cumhuriyeti'nden oluşan yapı, savaşın ortaya çıkardığı fiilî siyasi ve bölgesel ayrımlarla doğrudan ilişkiliydi. Antlaşma, bir taraftan ortak devlet kurumlarının oluşturulmasını öngörüyor, diğer taraftan entitelere geniş yetkiler tanıyordu. Bu düzenin temelinde, tarafların güvenlik kaygılarını karşılayacak ve savaşın yeniden başlamasını önleyecek bir siyasi uzlaşma arayışı bulunuyordu.

Bununla birlikte Dayton'da kabul edilen yapı, savaş öncesindeki siyasi düzenin yeniden kurulması anlamına gelmiyordu. Antlaşma, savaş sırasında ortaya çıkan bazı siyasi ve kurumsal gerçeklikleri yeni anayasal sistemin içerisine taşıdı. Devletin yönetiminde etnik temsile dayanan ilkelerin benimsenmesi, merkezi kurumların yetkilerinin sınırlandırılması ve önemli kararların alınmasında farklı toplulukların onayının aranması, yeni sistemin temel özellikleri arasında yer aldı. Böylece savaşın sona erdirilmesi amacıyla oluşturulan uzlaşma, barış sonrasındaki siyasi rekabetin de sınırlarını belirledi.

Antlaşmanın imzalanmasından önceki savaş yılları, Dayton'da tercih edilen güç paylaşımı düzeninin neden bu biçimde kurulduğunu açıklar. Tarafların güvenlik kaygıları, savaş sonrasında ortak yönetimin kurulmasını mümkün kılan düzenlemelere yansımıştı. Bu düzenlemelerin kalıcı kurumsal sonuçları ise ancak uygulama yıllarında belirginleşecekti.

Bu çerçevede savaşın sonundaki uzlaşmayı, sonraki yıllara değişmeden aktarılan bir çözüm olarak okumak yanıltıcı olur. 1995'te tarafların üzerinde anlaşabildiği yetki paylaşımı, barışın ilk yıllarında kurumların kurulmasına hizmet ederken sonraki dönemlerde reformun konusu hâline geldi.

Dayton Sonrası Bosna-Hersek'te Devletleşme ve Siyasi Kurumların Dönüşümü (1995–2006)

Dayton sonrasının ilk güçlüğü, savaş sırasında karşı karşıya gelmiş siyasi kadroların aynı devletin kurumlarında birlikte çalışmasını sağlamaktı. Antlaşma, Boşnak, Sırp ve Hırvat topluluklarının temsiline ayrıntılı güvenceler getiriyordu; ancak bu güvencelerin siyasal uzlaşmanın yerini tutamayacağı kısa zamanda anlaşıldı. İlk seçimler, ortak sembollerin benimsenmesi ve idari reformlar, bu yeni düzenin pratikte sınandığı başlıca alanlar oldu (Bose, 2002; Bieber, 2006).

Antlaşmanın dördüncü ekiyle belirlenen anayasal düzen, Bosna-Hersek'in uluslararası hukuk bakımından varlığını sürdürmesini ve ülke genelinde ortak kurumların oluşturulmasını öngörüyordu. Buna karşılık devletin yetkileri belirli alanlarla sınırlandırılmış, yönetim sorumluluklarının önemli bir bölümü Bosna-Hersek Federasyonu ile Sırp Cumhuriyeti'ne bırakılmıştı. Üç üyeli Devlet Başkanlığı Konseyi, iki kanatlı Parlamenter Meclis ve Bakanlar Konseyi, devlet düzeyindeki başlıca siyasi kurumlar olarak yapılandırıldı. Bu kurumların oluşumunda ve işleyişinde Boşnak,

Sırp ve Hırvat toplulukları arasındaki temsil dengesi belirleyici bir unsur hâline geldi (Office of the High Representative, 1995).

Yeni anayasal sistemin en belirgin özelliklerinden biri, siyasi yetkinin kullanılmasını farklı düzeylerdeki kurumlar arasında dağıtmasıydı. Devletin dış politikası, uluslararası ilişkileri ve belirli ortak işlevleri merkezi kurumların sorumluluğuna bırakılırken entiteler geniş idari ve siyasi yetkilere sahip oldu. Bosna-Hersek Federasyonu'nun ayrıca kantonlara ayrılması, ülkenin yönetim yapısına bir başka düzey ekledi. Savaş sonrasının güvenlik kaygıları içerisinde anlam kazanan bu düzenleme, farklı toplulukların kendi siyasi temsil mekanizmalarını korumalarına imkân tanıyordu. Ancak aynı yapı, ortak devlet politikalarının geliştirilmesini ve kurumlar arasında eşgüdüm sağlanmasını zaman zaman güçleştirdi.

Bu yapıyı değerlendirirken savaşın hemen ardından duyulan güvenlik ihtiyacını göz ardı etmemek gerekir. Etnik temsile dayalı güvenceler, toplulukların ortak kurumlara katılımını kolaylaştırmak üzere oluşturulmuştu. Buna karşılık aynı kuralların siyasi partilerce nasıl kullanıldığı, sonraki yıllarda devletin işleyişini belirleyen ayrı bir sorun oldu (Bieber, 2006).

İlk Seçimler ve Savaş Sonrası Siyasi Temsilin Şekillenmesi

Dayton sonrasında gerçekleştirilen 14 Eylül 1996 seçimleri, yeni anayasal düzenin uygulamaya geçirilmesi bakımından önemli bir aşamaydı. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın gözetiminde yapılan seçimlerle devlet ve entite düzeyindeki siyasi kurumların oluşturulması amaçlandı. Ancak seçimler, savaşın toplumsal ve siyasi sonuçlarının henüz belirginliğini koruduğu koşullarda gerçekleştirildi. Çok sayıda insan yaşadığı bölgeden ayrılmış, farklı topluluklar arasındaki ilişkiler ciddi biçimde zarar görmüş ve ülkenin bazı kesimlerinde siyasi faaliyetlerin özgürce yürütülmesini engelleyen koşullar devam etmişti (OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights, 1996).

Seçim sonuçları, savaş öncesi ve savaş yıllarında etkili olan etnik temelli siyasi partilerin güçlü konumlarını büyük ölçüde koruduğunu gösterdi. Alija Izetbegović, Momčilo Krajišnik ve Krešimir Zubak, üç üyeli Devlet Başkanlığı Konseyi'nin ilk üyeleri olarak seçildi. Demokratik Eylem Partisi, Sırp Demokrat Partisi ve Bosna-Hersek Hırvat Demokrat Birliği, parlamentodaki başlıca siyasi güçler arasında yer aldı. Böylece savaş sonrasında kurulan devlet kurumlarının yönetimi, büyük ölçüde savaş yıllarındaki siyasi ayrışmaların merkezinde bulunan partilerin elinde şekillendi (Office of the High Representative, 1996).

1996 seçimlerinin ortaya çıkardığı tablo, Bosna-Hersek'in demokratikleşme sürecindeki temel güçlüklerden birini görünür hâle getirdi. Seçimlerin yapılması, yeni anayasal düzenin biçimsel olarak uygulanmasını sağlarken siyasi rekabetin etnik kimliklerin ötesine taşınması konusunda aynı ölçüde ilerleme yaratmadı. Partiler, seçmen desteğini önemli ölçüde kendi topluluklarının güvenliği, siyasi hakları ve kurumsal konumlarına ilişkin söylemler üzerinden sağlamayı sürdürdü. Bu durum, ortak devlet kurumlarının oluşturulmasıyla ortak siyasi iradenin gelişmesi arasında doğrudan bir ilişki bulunmadığını ortaya koyuyordu.

Savaş sonrasındaki siyasi temsilin şekillenmesinde, farklı toplulukların yakın geçmişte yaşadıkları deneyimler de etkiliydi. Yerinden edilme, mülkiyet kayıpları, ailelerin parçalanması ve savaş suçları konusundaki tartışmalar, seçmenlerin siyasi tercihlerini etkileyen başlıca meseleler arasında yer alıyordu. Bu nedenle yeni dönemin siyasi partileri, ekonomik yeniden yapılanma ve demokratikleşme gibi ortak sorunlardan önce kendi topluluklarının savaş sonrasında elde ettiği veya kaybetmekten çekindiği haklara ağırlık verebildi. Siyasi rekabetin bu niteliği, devlet kurumlarında uzlaşma sağlanmasını güçleştirirken savaş döneminden kalan güvensizliklerin sürmesine de katkıda bulundu (Bose, 2002).

Bununla birlikte 1996 seçimlerini yalnızca siyasi ayrışmaların devamı olarak değerlendirmek doğru değildir. Seçimler, savaşın ardından ortak devlet kurumlarının oluşturulması, siyasi faaliyetlerin yeniden düzenlenmesi ve anayasal mekanizmaların işletilmesi açısından önemli bir başlangıçtı. Asıl sorun, seçim yoluyla oluşturulan kurumların farklı siyasi çıkarlar arasında nasıl bir uzlaşma sağlayacağıydı. Bu mesele, sonraki yıllarda uluslararası müdahalenin kapsamını belirleyen başlıca etkenlerden biri hâline geldi.

Uluslararası Gözetimin Genişlemesi ve 1997 Bonn Kararları

Dayton Antlaşması, Bosna-Hersek'te barışın uygulanmasını uluslararası gözetim altında yürütülecek bir süreç olarak düzenlemişti. Antlaşmanın onuncu eki uyarınca oluşturulan Yüksek Temsilcilik Ofisi (Office of the High Representative, OHR), sivil uygulamanın izlenmesi ve farklı kurumlar arasındaki eşgüdümün sağlanması görevini üstlendi. İlk Yüksek Temsilci Carl Bildt döneminde ortak kurumların faaliyete geçirilmesi, taraflar arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesi ve barış hükümlerinin uygulanması öncelikli konular arasında yer aldı. Ancak uygulamada karşılaşılan güçlükler, Yüksek Temsilciliğin yetkilerinin yeniden değerlendirilmesine yol açtı.

1997 yılına gelindiğinde devlet kurumlarının işleyişinde yaşanan sorunlar, uluslararası toplumun barışın uygulanmasına ilişkin yaklaşımını değiştirmeye başladı. Ortak siyasi kararların alınmasında yaşanan gecikmeler, kurumların faaliyetlerini engelleyen anlaşmazlıklar ve savaş döneminden kalan bazı paralel yapıların varlığını sürdürmesi, barış sürecinin ilerleyişi konusunda ciddi kaygılara neden oluyordu. Bu gelişmeler karşısında Barışı Uygulama Konseyi, 9–10 Aralık 1997 tarihlerinde Almanya'nın Bonn kentinde gerçekleştirdiği toplantıda Yüksek Temsilciliğin

müdahale kapasitesini genişleten kararlar aldı (Peace Implementation Council [PIC], 1997).

Bonn kararları, Dayton sonrası siyasi düzenin gelişiminde önemli bir dönüm noktası oluşturdu. Bu kararlarla Yüksek Temsilcinin ortak kurumların işleyişini engelleyen durumlarda bağlayıcı tedbirler alabilmesi, siyasi makam sahiplerinin barış antlaşmasından doğan yükümlülüklerini ihlal etmeleri hâlinde görevden uzaklaştırılmalarına yönelik önlemler uygulayabilmesi ve yetkili kurumların uzlaşamadığı konularda geçici kararlar verebilmesi mümkün hâle geldi. Zamanla Bonn Yetkileri olarak anılan bu uygulamalar, uluslararası gözetimin kapsamını genişletti (PIC, 1997).

Bu gelişme, Bosna-Hersek'in siyasi tarihinde iki farklı yönelimin aynı dönemde ortaya çıkmasına neden oldu. Bir taraftan ortak devlet kurumlarının çalışmasını sağlamak ve barış antlaşmasının uygulanmasını güvence altına almak için uluslararası müdahalenin artırılması gerekli görülüyordu. Diğer taraftan siyasi kararların seçilmiş temsilciler dışında bir uluslararası makam tarafından alınabilmesi, demokratik sorumluluk ve devlet egemenliği bakımından tartışmalar doğuruyordu. Chandler (2000), uluslararası yönetimin demokratik kurumların gelişimine etkisini bu çerçevede eleştirel biçimde değerlendirmiştir.

Bonn kararlarının ardından Yüksek Temsilciliğin rolü, barışın uygulanmasını izleyen bir makam olmanın ötesine geçti. Ortak devlet sembollerinin belirlenmesi, kurumların işleyişine ilişkin düzenlemeler ve çeşitli yasal reformlar, uluslararası müdahalenin etkisinin görüldüğü alanlar arasında yer aldı. Devletin ortak bayrağının kabul edilmesi, seyahat belgelerinin düzenlenmesi ve ortak ekonomik kurumların geliştirilmesi gibi adımlar, savaş sonrasında bölünmüş durumdaki siyasi ve idari yapının yeniden birleştirilmesi bakımından önem taşıyordu (Peace Implementation Council, 1998).

Müdahalenin siyasi sonuçları, kabul edilen yasalarla sınırlı değildi. Yüksek Temsilciliğin karar verebilme kapasitesi, seçilmiş kurumlar arasındaki pazarlığın sınırlarını da değiştirdi. Chandler (2000) bu yapının demokratik hesap verebilirlik üzerinde yarattığı soruna ağırlık verirken Belloni (2008), etkili devlet inşasının yerel katılımı ve sivil toplumun imkânlarını dışlamadan düşünülmesi gerektiğini vurgular. İki yaklaşım arasındaki fark, uluslararası gözetimin varlığından çok, siyasi kararların kim tarafından ve hangi sorumluluk ilişkileri içinde alındığına ilişkindir.

Yüksek Temsilciliğin güçlenen konumu, kısa vadede bazı kurumsal sorunların aşılmasına yardımcı olurken uzun vadede devletin siyasi sorumluluğunun kime ait olduğu sorusunu gündemde tuttu. Seçilmiş siyasi temsilcilerin uzlaşamadığı meselelerin uluslararası müdahaleyle çözüme kavuşturulması, kurumların çalışmasını sağlayabiliyordu. Ancak aynı uygulama, siyasi aktörlerin kendi aralarında kalıcı uzlaşmalar geliştirmelerini teşvik etme konusunda sınırlı sonuçlar doğurabiliyordu. Dayton sonrasındaki siyasi dönüşümün temel ikilemlerinden biri bu noktada ortaya çıktı: Devlet kurumları güçlenirken bu kurumların kendi siyasi iradeleriyle karar alabilme kapasitesinin aynı ölçüde gelişip gelişmediği tartışmalı kaldı.

Siyasi Kurumların Güçlendirilmesi ve Anayasal Tartışmalar

1990'ların sonlarından itibaren Bosna-Hersek'teki siyasi gelişmeler, savaş sonrasında oluşturulan kurumların daha işlevsel hâle getirilmesi arayışları etrafında şekillenmeye başladı. Ortak devlet sembollerinin kabulü, ekonomik düzenlemeler ve kamu yönetimi alanındaki reformlar, savaş sonrasının ilk yıllarında yaşanan kurumsal ayrışmayı azaltmaya yönelik adımlardı. Bununla birlikte reformların ilerleyişi, farklı siyasi grupların devletin yapısına ilişkin görüş ayrılıklarını bütünüyle ortadan kaldırmadı.

Bu dönemin dikkat çekici gelişmelerinden biri, Brčko bölgesinin statüsünün belirlenmesiydi. Bosna-Hersek'in kuzeydoğusunda yer alan ve stratejik konumu nedeniyle savaş sırasında önem kazanan bölge, Dayton görüşmelerinde tarafların üzerinde uzlaşamadığı konular arasında bulunuyordu. Konunun uluslararası tahkime bırakılmasının ardından 5 Mart 1999 tarihinde verilen nihai kararla Brčko'nun Bosna-Hersek egemenliği altında özel bir idari yapıya kavuşturulması kararlaştırıldı. Brčko Bölgesi'nin 2000 yılında resmen faaliyete geçmesi, savaş sonrasında ortaya çıkan bölgesel anlaşmazlıklardan birinin farklı bir kurumsal düzenlemeyle ele alınmasını sağladı (Arbitral Tribunal for Dispute over Inter-Entity Boundary in Brčko Area, 1999).

Brčko örneği, Dayton'da bütün meselelerin nihai olarak çözümlenmediğini gösterir. Statüsü tahkime bırakılan bölge için geliştirilen özel yönetim, savaş sonrasındaki toprak ve idare anlaşmazlıklarının uluslararası hukuk mekanizmalarıyla ele alınabileceğini ortaya koydu. Ancak bu çözüm de yerel yönetim ile uluslararası gözetimin iç içe geçtiği daha geniş siyasi tarihin bir parçasıydı.

Bosna-Hersek Anayasa Mahkemesinin 2000 yılında U 5/98 sayılı davada verdiği kurucu halklar kararı, anayasal sistem açısından yeni bir eşikti. Mahkeme, Boşnakların, Sırpların ve Hırvatların ülkenin tamamında kurucu halklar olarak tanınması gerektiğini belirterek entite anayasalarındaki bazı hükümleri anayasaya aykırı buldu (Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina, 2000).

Mahkeme kararının uygulanması için yürütülen görüşmeler sonucunda 2002 yılında entitelerin anayasal yapılarında değişiklikler yapılmasına yönelik düzenlemeler kabul edildi. Bu süreçte siyasi temsil, kamu görevlerine erişim ve toplulukların anayasal güvenceleri gibi konular yeniden ele alındı. Ancak kurucu halkların ülke genelindeki statüsünün güçlendirilmesi, siyasi

sistemde etnik kimliklerin ağırlığını kendiliğinden azaltmadı. Aksine, topluluklar arasındaki temsil dengesinin korunması yeni kurumsal düzenlemelerin de temel ilkelerinden biri olmayı sürdürdü (Office of the High Representative, 2002).

2000'li yılların başlarında gerçekleştirilen reformlar, Bosna-Hersek'te devlet kurumlarının güçlendirilmesi bakımından önemli gelişmeler sağladı. Bununla birlikte reformların kapsamı ve yöntemi üzerindeki anlaşmazlıklar devam etti. Bazı siyasi çevreler merkezi kurumların yetkilerinin artırılmasını devletin işlevselliği açısından gerekli görürken, diğerleri entitelerin sahip olduğu yetkilerin korunmasını Dayton düzeninin temel güvencelerinden biri olarak değerlendirdi. Böylece savaş sonrasında kurulan devletin hangi ölçüde merkezi bir yapıya dönüşmesi gerektiği, anayasal tartışmaların başlıca konularından biri hâline geldi.

2006 Anayasa Reformu Girişimi ve Dayton Düzeninin Sınırları

Dayton sonrasındaki ilk on yılın sonunda Bosna-Hersek, savaşın hemen ardından karşılaştığı bazı temel sorunları geride bırakmıştı. Ortak devlet kurumları faaliyete geçmiş, idari ve ekonomik alanlarda çeşitli düzenlemeler yapılmış, uluslararası gözetim altında devletin kurumsal kapasitesini artırmaya yönelik reformlar gerçekleştirilmişti. Bununla birlikte siyasi karar alma süreçlerinin karmaşıklığı, entiteler arasındaki yetki anlaşmazlıkları ve etnik temsile dayanan yönetim modeli önemli ölçüde varlığını sürdürüyordu.

2006 yılında görüşülen ve Nisan Paketi olarak anılan anayasa değişiklikleri, merkezi kurumların işleyişini yeniden düzenlemeyi amaçlıyordu. Devlet Başkanlığı ve Bakanlar Konseyi'nin yapısına, parlamentonun çalışma usullerine ve yetki paylaşımına ilişkin öneriler içeren paket, Temsilciler Meclisinde gereken üçte iki çoğunluğa iki oy farkla ulaşamadı. Bu başarısızlık, savaş sonrasında

ilk kez somut bir anayasa değişikliğinin parlamento oylamasına kadar taşınmış olması nedeniyle ayrıca önemlidir (Bonifati, 2023).

Nisan Paketi üzerindeki anlaşmazlığın önemi, reform ihtiyacının dile getirilmiş olmasına rağmen önerinin siyasi karşılığının kurulamamasındadır. Güç paylaşımını yeniden düzenleyen her değişiklik, farklı partilerin temsil ve yetki kaybı kaygılarıyla karşılaşıyordu. Bonifati (2023), anayasal tasarımın kendi içindeki kırılganlıkları ile siyasi aktörlerin zaman içinde ürettiği kurumsal aşınmayı birbirinden ayırır. 2006 oylaması, bu iki düzeyin aynı tarihsel olayda nasıl kesiştiğine işaret eder.

2006 oylamasını izleyen tartışmalar, yeni bir anayasal uzlaşmanın neden güç olduğunu gösterdi. Reform taraftarları devlet düzeyinde daha etkili karar almayı amaçlarken itiraz eden çevreler temsil güvencelerinin ve yetki dağılımının değişmesinden kaygı duyuyordu. Böylece hangi kurumların güçlendirileceğine ilişkin teknik görünen düzenlemeler, savaş sonrasının siyasi dengeleriyle bağlantılı bir meseleye dönüştü (Bonifati, 2023).

2006'daki başarısızlık, anayasal değişim ihtiyacının kabul edilmesi ile değişimin siyasal bedelleri üzerinde uzlaşılması arasındaki mesafeyi açığa çıkardı. İzleyen dönemde tartışmanın odağı giderek yurttaşlık haklarına ve siyasal temsilin sınırlarına kaydı.

Bu dönemlendirme, reformların başarı ya da başarısızlığını tek bir ölçüte indirgemeyi önlemektedir. Bonifati (2023), Dayton Anayasası'nın kuruluşundaki yapısal sınırlılıklarla daha sonraki siyasi tercihlerin yol açtığı kurumsal aşınmayı birbirinden ayırır. Burada ise bu ayrım tarihsel bir soruyla genişletilmektedir: Aynı anayasal araçlar, 1990'ların sonundaki kurumsallaşma ortamında ve 2006 sonrasındaki siyasi rekabet içinde neden farklı sonuçlar doğurmuştur? İzleyen gelişmeler, anayasal metnin yanı sıra onu

uygulayan aktörlerin zamanla değişen konumlarını da izlemeyi gerektirir.

Dayton Düzeninin Sınırları: Siyasi Krizler ve Tarihsel Süreklilik (2006–2020)

2006 sonrasında anayasal reform konusu gündemden kalkmadı; ancak tartışmanın ağırlığı giderek temsil, eşit yurttaşlık ve kurumların meşruiyeti üzerine kaydı. Daha önce devletin yönetim kapasitesi öne çıkarken bu dönemde hangi vatandaşların hangi makamlara aday olabildiği de hukuki ve siyasi çekişmenin temel sorularından biri hâline geldi (Bonifati, 2023).

Bu dönemde anayasal tartışmaların merkezinde iki mesele bulunuyordu. Bunlardan ilki, devlet kurumlarının daha etkili çalışabilmesi için merkezi yönetimin yetkilerinin artırılması gerektiği düşüncesiydi. İkincisi ise entitelerin anayasal konumlarının korunması ve Dayton Antlaşması'nda belirlenen yetki paylaşımının sürdürülmesiydi. Bu iki yaklaşım arasındaki anlaşmazlık, Bosna-Hersek'in siyasi yapısına ilişkin farklı tarihsel yorumlardan besleniyordu. Bosna-Hersek'in bağımsızlığını ve devletin bütünlüğünü önceleyen siyasi hareketler, merkezi kurumların güçlendirilmesini devletleşme sürecinin doğal bir devamı olarak değerlendirirken özellikle Sırp Cumhuriyeti'ndeki bazı siyasi çevreler, entite yetkilerinin korunmasını barış düzeninin temel koşullarından biri olarak savunuyordu.

Bu tartışmaların kurumsal karşılığı, hem parlamentoda hem de entiteler arasında uzayan müzakere ve veto süreçleriydi. Anayasadaki koruyucu mekanizmaların işleyişi, siyasi uzlaşının güçlü olmadığı dönemlerde devletin ortak karar alma kapasitesini sınırlayabiliyordu (Bonifati, 2023).

Anayasal Eşitlik Tartışmaları ve Sejdić-Finci Kararı

2006 sonrasında Bosna-Hersek'in siyasi tarihinde önem kazanan meselelerden biri, Dayton Anayasası'nın siyasi temsil bakımından ortaya çıkardığı eşitsizliklerdi. Anayasal düzen, Boşnak, Sırp ve Hırvat topluluklarını kurucu halklar olarak tanımlıyor ve devletin bazı temel kurumlarında temsilin bu topluluklar üzerinden belirlenmesini öngörüyordu. Ancak bu düzenleme, kendisini söz konusu üç topluluktan biriyle tanımlamayan vatandaşların siyasi hakları bakımından sorunlar yaratıyordu.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin 22 Aralık 2009 tarihinde verdiği Sejdić ve Finci kararı, bu sorunu uluslararası hukuk bakımından görünür hâle getirdi. Roman kökenli Dervo Sejdić ile Yahudi kökenli Jakob Finci'nin başvuruları üzerine Mahkeme, belirli siyasi makamlara aday olabilmenin etnik aidiyete bağlı tutulmasının Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki ayrımcılık yasağıyla bağdaşmadığına hükmetti. Karar, Bosna-Hersek'in savaş sonrasında oluşturulan anayasal sisteminin demokratik temsil ilkeleri açısından yeniden değerlendirilmesini gerektiriyordu (European Court of Human Rights, 2009).

Sejdić–Finci kararı, etnik temsili güvenceye alan hükümlerin vatandaşlar arasında siyasi hak eşitsizliği yaratabildiğini hukuken ortaya koydu. Burada mesele, Dayton düzeninin bütün koruma mekanizmalarının geçersiz sayılması değildi; bazı üst düzey görevlere adaylığın etnik aidiyete bağlanmasının ayrımcılık yasağıyla bağdaşmamasıydı. Kararın uygulanmasına yönelik anayasa değişikliklerinin siyasi uzlaşmaya bağlı olması, mahkeme kararının siyasal sistemi kendiliğinden değiştirmediğini de gösterdi (European Court of Human Rights, 2009; Bonifati, 2023).

Kararın uygulanmasına yönelik çalışmalar, farklı siyasi partiler arasında uzun süreli görüşmelere konu oldu. Anayasal değişikliklerin yalnızca belirli siyasi makamlara aday olma hakkını

genişletmekle sınırlı kalıp kalmayacağı, seçim sisteminin hangi esaslara göre düzenleneceği ve kurucu halkların mevcut temsil güvencelerinin nasıl korunacağı üzerinde uzlaşma sağlanamadı. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, sonraki yıllarda yayımladığı kararlarda gerekli anayasal ve yasal değişikliklerin gerçekleştirilmesi çağrısını sürdürdü (Committee of Ministers of the Council of Europe, 2023).

2009 kararıyla belirginleşen mesele, savaş sırasında kurulan topluluk güvencelerinin sonraki kuşakların eşit yurttaşlık talepleriyle nasıl uzlaştırılacağıydı. Bu gerilim, anayasanın metninden hareketle açıklanabilse de çözümü siyasi partilerin kararlarına ve seçim sisteminin yeniden tasarlanmasına bağlıydı.

Siyasi İstikrarsızlık ve Toplumsal Tepkiler

2010'lu yıllarda Bosna-Hersek'te siyasi kurumların işleyişine ilişkin tartışmalara ekonomik ve toplumsal sorunlar da eşlik etti. Savaş sonrasındaki yeniden yapılanma sürecinde beklenen ekonomik ilerlemenin toplumun bütün kesimlerine aynı ölçüde yansımaması, işsizlik, kamu yönetimindeki sorunlar ve siyasi kurumlara duyulan güvensizlik, siyasal yaşamın önemli meseleleri hâline geldi. Devletin karmaşık idari yapısı, ekonomik ve sosyal sorunlara ortak çözümler geliştirilmesini de zorlaştırıyordu.

2014 yılının Şubat ayında Tuzla'daki işçi eylemleriyle başlayan protestolar, kısa sürede başka kentlere yayıldı. Talepler, özelleştirme sonrası yaşanan ekonomik kayıplar, işsizlik, yolsuzluk ve siyasi sorumluluk konularında yoğunlaştı. Gösterilerin ardından bazı şehirlerde 'plenum' adı verilen açık yurttaş toplantıları oluşturuldu. Siyasi tarihin bu kesiti, savaş sonrası dönemin yalnızca etnik temsil tartışmalarından ibaret olmadığını gösteren önemli bir toplumsal hareketlilik örneğidir (Kurtović & Hromadžić, 2017; Murtagh, 2016).

Plenumlarda dile getirilen talepler, farklı topluluklardan yurttaşların ortak ekonomik sorunları etrafında buluşabileceğini gösterdi. Buna rağmen bu toplantılar kalıcı bir ülke çapı örgütlenmeye dönüşmedi. Murtagh (2016), hareketin siyasi katılım biçimlerini incelerken kısa vadeli seçim rekabetinden uzak durmasının olanaklarını ve sınırlarını tartışır.

2014 protestolarını ayırt eden özellik, Dayton sonrası siyasi düzene yöneltilen itirazın bu kez sokakta ve toplumsal adalet talepleriyle dile getirilmesiydi. Protestolar, uzun süredir etnik temsile odaklanan siyasi gündemin yanında kamu kaynaklarının kullanımı ve hesap verebilirlik konularının da güçlü bir karşılık bulduğunu ortaya koydu (Kurtović & Hromadžić, 2017).

Devletleşme Sürecinde Süreklilik ve Değişim

2006–2020 dönemi bir bütün olarak değerlendirildiğinde Bosna-Hersek'in siyasi yapısında hem değişimin hem de sürekliliğin etkili olduğu görülmektedir. Devlet kurumları savaş sonrasının ilk yıllarına göre daha yerleşik bir niteliğe kavuşmuş, ortak güvenlik ve yönetim mekanizmaları geliştirilmiş ve uluslararası kurumlarla ilişkiler belirli bir kurumsal çerçeveye oturmuştu. Buna karşılık devletin anayasal yapısı, siyasi temsil sistemi ve entiteler arasındaki yetki paylaşımı üzerindeki temel anlaşmazlıklar devam ediyordu.

Bu dönemde siyasi liderlik de önemli ölçüde değişti. Savaş yıllarında etkili olan bazı siyasi aktörler zamanla siyasal yaşamdan çekilirken yeni kuşak liderler ve farklı siyasi ittifaklar ortaya çıktı. Ancak siyasi kadrolardaki değişim, devletin geleceğine ilişkin temel görüş ayrılıklarını tamamen ortadan kaldırmadı. Özellikle etnik temsile dayanan siyasi rekabetin sürmesi, kurumsal yapının siyasi aktörlerin davranışları üzerindeki etkisini gösteriyordu.

2006–2020 döneminin ayırt edici yönü, siyasal rekabetin yalnızca entitelerin yetkileriyle sınırlı kalmamasıdır. Mahkeme kararları vatandaşlık temelinde eşit temsil sorununu, protestolar ise

savaş sonrası iktisadi düzenin doğurduğu memnuniyetsizliği gündeme taşıdı. Böylece Dayton'un mirası anayasal hükümler kadar farklı kuşakların siyaset deneyimleri içinde de tartışıldı.

Dayton Mirasının Günümüze Yansımaları (2020–2026)

Bosna-Hersek'in 2020'li yıllardaki siyasi gelişmeleri, Dayton sonrasında oluşturulan anayasal düzenin ülkenin siyasi yaşamı üzerindeki etkisinin sürdüğünü göstermektedir. Savaşın sona ermesinden yaklaşık otuz yıl sonra devletin bütünlüğü, entitelerin yetkileri, siyasi temsil ve uluslararası gözetimin kapsamı üzerindeki anlaşmazlıklar yeniden belirginleşmiştir. Bununla birlikte bu dönemi yalnızca geçmişteki krizlerin tekrarı olarak değerlendirmek yeterli değildir. Yeni siyasi koşullar, Avrupa bütünleşmesi sürecindeki gelişmeler ve değişen bölgesel ilişkiler, Dayton düzeninin farklı açılardan yeniden tartışılmasına zemin hazırlamıştır.

Özellikle Sırp Cumhuriyeti'nde Milorad Dodik ve liderliğini yaptığı Bağımsız Sosyal Demokratlar İttifakı (SNSD) etrafında şekillenen siyasi hareket, devlet düzeyindeki kurumların yetkileri ve uluslararası gözetim mekanizmaları konusunda merkezi yönetimden farklı bir yaklaşım sergilemiştir. Devlet ile entiteler arasındaki yetki dağılımı üzerine yaşanan anlaşmazlıklar, zaman zaman anayasal düzenin uygulanmasına ilişkin ciddi siyasi gerilimlere dönüşmüştür. Bu gelişmeler, Dayton Antlaşması'nın farklı siyasi çevreler tarafından farklı anlamlarda yorumlanmasının sonraki dönemlerde de devam ettiğini göstermektedir.

Bosna-Hersek'in yakın dönem siyasi tarihinde dikkat çeken bir başka gelişme, Avrupa Birliği ile ilişkilerinde kaydedilen kurumsal ilerlemedir. Ülke, 2016 yılında Avrupa Birliği üyeliği için başvuruda bulunmuş, Aralık 2022'de aday ülke statüsü kazanmıştır. Mart 2024'te ise Avrupa Birliği Konseyi düzeyinde üyelik müzakerelerinin açılmasına yönelik karar alınmıştır. Ancak bu karar, üyelik sürecindeki bütün siyasi ve kurumsal sorunların çözüme

kavuştuğu anlamına gelmemektedir. Avrupa Komisyonunun değerlendirmeleri, hukukun üstünlüğü, demokratik kurumların işleyişi ve kamu yönetimi gibi alanlarda reform ihtiyacının sürdüğünü ortaya koymaktadır (European Commission, 2024).

Avrupa bütünleşmesi sürecinin Bosna-Hersek'in siyasi tarihi bakımından taşıdığı önem, ülkenin kurumsal dönüşümüne yeni bir çerçeve sunmasından kaynaklanmaktadır. Dayton Antlaşması, savaşın sona erdirilmesi ve farklı toplulukların aynı devlet çatısı altında yaşamasının güvence altına alınması amacıyla hazırlanmıştı. Avrupa Birliği üyelik süreci ise devlet kurumlarının etkili çalışması, demokratik temsilin geliştirilmesi ve ortak hukuk düzeninin güçlendirilmesi gibi uzun vadeli hedeflere dayanmaktadır. Bu nedenle iki süreç arasında tarihsel bir ilişki bulunmakla birlikte öncelikleri ve ortaya çıktıkları siyasi koşullar farklıdır.

Avrupa bütünleşmesine ilişkin tartışmalar, Dayton sonrasında kurulan siyasi sistemin hangi yönlerinin değiştirilmesi gerektiği sorusunu yeniden gündeme getirmiştir. Devletin uluslararası yükümlülüklerini yerine getirebilmesi ve ortak reform politikalarını uygulayabilmesi, farklı yönetim düzeyleri arasında etkili bir iş birliği gerektirmektedir. Ancak entiteler arasındaki yetki paylaşımı ve siyasi temsil konusundaki anlaşmazlıklar, bu sürecin ilerlemesini zaman zaman zorlaştırmaktadır.

2025 ve 2026 yıllarında yaşanan gelişmeler de Bosna-Hersek'in anayasal düzenine ilişkin tartışmaların güncelliğini koruduğunu göstermiştir. Sırp Cumhuriyeti'ndeki siyasi liderlik ile devlet kurumları arasında yaşanan hukuki ve siyasi anlaşmazlıklar, yetki paylaşımı ve anayasal otorite meselelerini yeniden gündeme taşımıştır. Bu gelişmelerin tarihsel önemi, belirli siyasi aktörlerin tutumlarından önce, Dayton düzeninin otuz yıl sonra da devletin siyasi işleyişinin temel tartışma alanını oluşturmasıdır.

4 Ekim 2026 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimler de bu tarihsel sürekliliğin görüldüğü bir başka aşamadır. Uluslararası seçim gözlemcilerinin ilk değerlendirmelerinde seçimlerde gerçek bir siyasi rekabetin bulunduğu, ancak siyasi ortamın savaş yıllarındaki ayrımlarla bağlantılı farklı söylemler nedeniyle parçalı niteliğini koruduğu belirtilmiştir (OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights, 2026). Bu değerlendirme, seçimlerin yalnızca siyasi temsilcilerin belirlendiği dönemsel süreçler olarak görülmemesi gerektiğini göstermektedir. Seçimler aynı zamanda Dayton sonrasında oluşan siyasi yapının nasıl yeniden üretildiğinin ve hangi konularda değişime açık olduğunun anlaşılması bakımından önem taşımaktadır.

Bosna-Hersek'te son yıllarda yaşanan gelişmeleri tarihsel açıdan değerlendirdiğimizde, uluslararası müdahale ile devlet egemenliği arasındaki ilişkinin de önemini koruduğu görülmektedir. Dayton'da kurulan uluslararası gözetim mekanizmalarının sürdürülmesi, barışın uygulanması ve anayasal düzenin korunması açısından gerekli olduğunu savunan yaklaşımlarla, ülkenin kendi siyasi kurumlarının daha fazla sorumluluk üstlenmesi gerektiğini öne çıkaran görüşler arasındaki tartışmalar devam etmektedir. Bu tartışmaların kökenleri, Yüksek Temsilciliğin oluşturulduğu 1995 yılına ve yetkilerinin genişletildiği 1997 Bonn kararlarına kadar uzanmaktadır.

Dayton'un siyasi tarihindeki başlıca değişim, barışın uygulanmasına ilişkin ilk gündemin giderek anayasal haklar, siyasal eşitlik ve sosyal adalet tartışmalarına açılmasıdır. İlk dönemde seçilmiş kurumların oluşturulması ve savaş sonrasının güvenlik düzenlemeleri öndeyken 2000'lerde anayasal yetki paylaşımı, 2010'larda ise temsil ve toplumsal talepler daha görünür oldu. Bu dönemler birbirinin yerine geçmedi; yeni gündemler eski kurumsal ayrışmaların üzerine eklendi. Böylece siyasi tarihsel süreklilik, aynı

sorunların aynen tekrarından çok, eski düzenlemelerin yeni çatışma alanlarıyla karşılaşmasında görüldü.

Sonuç

Bosna-Hersek'in Dayton sonrasındaki siyasi tarihi, anayasal kuralların sürekliliği ile siyasi hayatın değişimini aynı anda izlemeyi gerektirir. 1995'te kabul edilen güç paylaşımı modeli yerinde kalırken onun uygulandığı toplumsal ve siyasi koşullar değişti. Savaşın hemen sonrasında güvenlik ve temsil öncelikliydi; sonraki yıllarda yönetim kapasitesi, siyasal eşitlik ve ekonomik adalet tartışmaları belirginleşti.

1996 seçimleri ve 1997 Bonn kararları, devletin yeniden örgütlenmesinde iki ayrı aşamayı temsil etti. Seçimler ortak kurumların siyasi temsil temelini oluşturdu; Bonn kararları, bu kurumların çalışmasında uluslararası gözetimin kapsamını genişletti. Birlikte ele alındıklarında bu gelişmeler, Bosna-Hersek'teki devletleşmenin neden alışılmış bir iç siyasi kurumsallaşma sürecinden farklılaştığını açıklar.

2006 anayasa reformunun başarısızlığı ve 2009 Sejdić-Finci kararı, Dayton sonrasında oluşan sistemin farklı yönlerini tartışmaya açtı. İlki kurumların daha etkili çalışması için yapılacak değişikliklerde uzlaşma sağlanamadığını, ikincisi ise etnik temsile bağlı anayasal güvencelerin bazı yurttaşların siyasi haklarını sınırladığını gösterdi. 2014 protestoları, bu anayasal tartışmaların dışında gelişen toplumsal talepleri görünür kıldı.

Bu dönüm noktaları birlikte değerlendirildiğinde tek yönlü bir başarı ya da başarısızlık tablosu ortaya çıkmaz. Bir tarafta savaş sonrasında ortak kurumların kurulması ve bunların faaliyet alanının genişlemesi, diğer tarafta reformun siyasal uzlaşma üretememesi ve eşit temsile ilişkin hukuki sorunlar vardır. 2014 protestoları ise anayasal temsil tartışmaları dışında bir yurttaşlık ve hesap

verebilirlik gündeminin de varlığını hatırlatmıştır (Kurtović & Hromadžić, 2017; Murtagh, 2016).

Dayton düzeninin otuz yılı aşan tarihi, anayasal kurumların devamlılığı ile siyasetin değişmesi arasında zorunlu bir karşıtlık bulunmadığını gösterir. Bosna-Hersek'te temel kurumsal çatı korunmuş, fakat bu kurumların siyasi işlevleri, onları kullanan aktörler ve onlara yöneltilen toplumsal talepler zaman içinde farklılaşmıştır. Antlaşmanın tarihsel mirası, bu nedenle yalnızca 1995'te kararlaştırılan hükümlerde değil, aynı hükümlerin sonraki dönemlerde hangi mücadeleleri mümkün kıldığı ve hangi uzlaşmaları zorlaştırdığı sorusunda aranmalıdır.

Kaynakça

Arbitral Tribunal for Dispute over Inter-Entity Boundary in Brčko Area. (1999, March 5). *Final award*. Office of the High Representative. https://www.ohr.int/final-award/

Belloni, R. (2008). *State building and international intervention in Bosnia*. Routledge. https://www.routledge.com/State-Building-and-International-Intervention-in-Bosnia/Belloni/p/book/9780415449250

Bieber, F. (2006). *Post-war Bosnia: Ethnicity, inequality and public sector governance*. Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9780230501379

Bonifati, L. (2023). Constitutional design and the seeds of degradation in divided societies: The case of Bosnia-Herzegovina. *European Constitutional Law Review, 19*(2), 223–248. https://doi.org/10.1017/S1574019623000123

Bose, S. (2002). *Bosnia after Dayton: Nationalist partition and international intervention*. Oxford University Press.

Burg, S. L., & Shoup, P. S. (1999). *The war in Bosnia-Herzegovina: Ethnic conflict and international intervention*. M.E. Sharpe.

Chandler, D. (2000). *Bosnia: Faking democracy after Dayton* (2nd ed.). Pluto Press.

Committee of Ministers of the Council of Europe. (2023). *Interim resolution CM/ResDH(2023)481: Execution of the judgments of the European Court of Human Rights, Sejdić and Finci group against Bosnia and Herzegovina*.

Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina. (2000). *Constituent peoples' decision (Case U 5/98, third partial decision)*. Office of the High Representative. https://www.ohr.int/ohr_archive/constituent-peoples-decision-of-the-bih-constitutional-court/

Donia, R. J. (2006). *Sarajevo: A biography*. University of Michigan Press.

European Commission. (2024). *Report on progress in Bosnia and Herzegovina – March 2024* (COM(2024) 129 final). https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52024DC0129

European Court of Human Rights. (2009, December 22). *Case of Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina* (Applications nos. 27996/06 and 34836/06). https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-96491

European Council. (2024). *European Council meeting (21 and 22 March 2024): Conclusions* (EUCO 7/24). https://www.consilium.europa.eu/media/70880/euco-conclusions-2122032024.pdf

Kurtović, L., & Hromadžić, A. (2017). Cannibal states, empty bellies: Protest, history and political imagination in post-Dayton Bosnia. *Critique of Anthropology, 37*(3), 262–296. https://doi.org/10.1177/0308275X17719988

Murtagh, C. (2016). Civic mobilization in divided societies and the perils of political engagement: Bosnia and Herzegovina's protest and plenum movement. *Nationalism and Ethnic Politics, 22*(2), 149–171. https://doi.org/10.1080/13537113.2016.1169060

Office of the High Representative. (1995). *General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina: Annex 4 – Constitution of Bosnia and Herzegovina*. https://www.ohr.int/dejtonski-mirovni-sporazum/annex-4/

Office of the High Representative. (1996, September 29). *OHR bulletin 19*. https://www.ohr.int/ohr_archive/ohr-bulletin-19-september-29-1996-4/

Office of the High Representative. (2002, March 27). *Agreement on the implementation of the Constituent Peoples' Decision of the Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina*. https://www.ohr.int/ohr_archive/agreement-on-the-implementation-of-the-constituent-peoples-decision-of-the-constitutional-court-of-bosnia-and-herzegovina-2/

OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights. (1996). *General elections, 14 September 1996*. https://odihr.osce.org/odihr/elections/bih/111430

OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights. (2026, October 5). *Bosnia and Herzegovina, general elections, 4 October 2026: Statement of preliminary findings and conclusions*. https://odihr.osce.org/odihr/668052

Peace Implementation Council. (1997, December 10). *PIC Bonn conclusions: Bosnia and Herzegovina 1998 – Self-sustaining structures*. Office of the High Representative. https://www.ohr.int/pic-bonn-conclusions-2/

Peace Implementation Council. (1998). *Declaration of the ministerial meeting of the Steering Board of the Peace Implementation Council*. Office of the High Representative. https://www.ohr.int/archive/1995-2000/docs/docu/d980609a.htm

BÖLÜM 2

When the Empire Came Home: Citizenship, Britishness, and the Politics of Belonging in Postwar Britain, 1945-1971

İBRAHİM YORGUN

Introduction

The end of the Second World War left Britain facing a contradiction that would shape its migration and citizenship politics for more than two decades. The country still stood at the centre of an empire and Commonwealth that stretched far beyond the geographical boundaries of the United Kingdom, yet the economic and political foundations of that imperial order were weakening quickly. Reconstruction at home generated an urgent demand for labour, while decolonization and new patterns of mobility brought increasing numbers of people from the Caribbean, South Asia, Africa, Ireland, and continental Europe into British cities. These movements forced policymakers to address a question that imperial nationality had long allowed them to postpone: who, in practical political terms, belonged to Britain?

An earlier study by the author examined racialized perspectives in British immigration policy between 1945 and 1965, with particular attention to migrants from the colonies and the

growing gap between formal imperial membership and political practice (Yorgun, 2024). The present chapter builds on that historical ground but asks a different question. Rather than concentrating primarily on whether immigration policy reflected racial discrimination, it investigates how the meaning of citizenship and belonging was reworked as Britain moved from empire toward a more territorially bounded national order. Extending the chronology to 1971 is essential because the years after 1965 witnessed a sequence of legal and political changes that made the relationship between nationality, ancestry, residence, race, and rights of entry far more explicit.

The chapter argues that postwar immigration restriction was part of a broader reconstruction of British membership after empire. The British Nationality Act 1948 preserved an expansive framework of imperial and Commonwealth citizenship at precisely the moment when decolonization was accelerating. Yet the migration that followed exposed a widening distance between legal status and political ideas of national belonging. The Commonwealth Immigrants Acts of 1962 and 1968 progressively detached entry rights from the older universal language of British subjecthood, while the Immigration Act 1971 consolidated a new hierarchy around residence, ancestry, and the right of abode. These measures did not simply close an open door. They changed the political meaning of the door itself.

This interpretation places immigration law within the larger history of decolonization. Paul (1997) demonstrated how postwar nationality and migration policy were shaped by official concerns over race and the preservation of a particular understanding of Britishness. Hansen (2000) similarly located the development of immigration controls within the institutional tensions created by the 1948 nationality settlement. Bailkin (2012), by examining the social consequences of decolonization inside Britain, showed that empire

did not disappear when colonies gained independence; instead, its effects were reorganized within metropolitan institutions and everyday life. More recent scholarship has further emphasized the unevenness of citizenship and the persistence of imperial categories after formal decolonization (Eldridge et al., 2023; Foks, 2022; Jacob-Owens, 2025).

Citizenship in this chapter is therefore understood in two related senses. First, it was a legal status that defined nationality, entry, residence, and political rights. Second, it operated as a social and political claim about membership. Legal citizenship did not necessarily ensure social recognition as British, while social assumptions about Britishness could influence how legal categories were constructed and applied. The distinction is especially important in the Commonwealth context, where many migrants arrived not as conventional foreigners but as people whose relationship to Britain had been produced by empire itself. The chapter draws on legislation, parliamentary debates, official archival material, and established historical scholarship in order to trace how that relationship was narrowed between 1945 and 1971.

Imperial Citizenship and the 1948 Settlement

The British Nationality Act 1948 is the essential starting point for understanding the postwar transformation. The Act created the status of Citizen of the United Kingdom and Colonies while retaining the broader category of British subject or Commonwealth citizen. Its structure reflected the political desire to adapt imperial nationality to a changing Commonwealth without immediately replacing it with a narrowly territorial model of citizenship. The result was a legal order in which the political community associated with Britain remained much wider than the population physically resident in the United Kingdom (British Nationality Act 1948).

The significance of this arrangement becomes clearer when set against the process of decolonization. As Hansen (2000) notes, the 1948 settlement provided the legal framework through which large-scale Commonwealth migration became possible. Yet the legislation was not designed as a modern immigration statute. It attempted to preserve connections among Britain, the colonies, and the emerging Commonwealth at a time when the political status of those territories was changing rapidly. The gap between the breadth of nationality law and the emerging politics of immigration would become one of the defining problems of the next two decades.

This legal openness was not matched by an absence of racial thinking. Paul (1997) shows that official ideas about desirable migrants were frequently shaped by assumptions about race, culture, and assimilability even when formal nationality categories avoided explicit racial distinctions. Eldridge et al. (2023) similarly demonstrate that postwar Britain could publicly affirm a non-racial conception of British status while administrative practices still reflected racialized hierarchies. Their analysis of Anglo-Egyptian migration after Suez is especially useful because it reveals how officials could distinguish informally among British citizens according to perceived ancestry, culture, and connection to the metropole. Such evidence complicates any simple interpretation of 1948 as an uncomplicated moment of inclusion.

The arrival of the Empire Windrush in June 1948 later became the dominant symbol of postwar Commonwealth migration, but the historical process was broader. Migrants from the Caribbean had travelled to Britain before Windrush, and the movement of European displaced persons, Polish servicemen, Irish workers, and others also reshaped the postwar labour force. The National Archives records that Caribbean migration had a longer history and that British officials were already considering possible restrictions soon after the arrival of Windrush, even though migrants were British

subjects and many had recently served in the war (The National Archives, n.d.-a). The symbolism of Windrush is therefore most useful when treated not as a sudden beginning but as a moment that exposed the implications of imperial citizenship for the postwar metropole.

The contradiction was visible from the outset. The state maintained a broad language of common British status while sections of the administration worried about what would happen if that status translated into sustained settlement. Commonwealth citizens could reasonably understand Britain as a political centre to which they possessed a legitimate legal relationship. Yet policymakers increasingly distinguished between formal membership of the imperial system and the practical right to live in Britain. Perry (2016) has shown how Black Britons used the language of citizenship to make claims that were rooted in the empire's own promises, while the state struggled to reconcile those claims with a narrower domestic conception of the nation.

The importance of 1948, then, lies not simply in the legal rights it conferred. It established the terms of a political contradiction. An imperial conception of membership survived into a period in which Britain was becoming less imperial in power, more dependent on national economic reconstruction, and increasingly anxious about the social consequences of Commonwealth mobility. The following legislation would attempt to resolve that contradiction by separating nationality from entry rights without immediately dismantling the symbolic unity of the Commonwealth.

Migration, Labour, and the Limits of Postwar Inclusion

The economic setting of postwar migration is indispensable to understanding why the British state initially tolerated, and in some sectors actively encouraged, overseas labour. War damage, demobilization, reconstruction, and the expansion of public services

produced severe labour shortages. Migrants worked in transport, manufacturing, public utilities, hospitals, and other sectors that were central to the reconstruction of the British economy. The National Health Service, established in 1948, became one of the most visible institutions to rely on overseas workers. The demand for labour therefore sat uneasily beside political and social resistance to permanent settlement.

This tension is important because it shows that immigration policy was never shaped by race alone. Labour-market needs, housing shortages, welfare provision, party competition, and administrative capacity all mattered. Yet these material concerns were interpreted through inherited assumptions about empire and national identity. Migrants could be regarded as economically useful while simultaneously being treated as socially temporary or culturally external. The distinction between the migrant as worker and the migrant as citizen became harder to sustain when workers brought families, settled permanently, and claimed equal access to housing, education, political representation, and public services.

Bailkin (2012) demonstrates that decolonization altered British institutions in precisely this everyday sense. Empire returned to the metropole through hospitals, schools, welfare agencies, universities, households, and local government. This perspective helps explain why the immigration debate became increasingly concerned with settlement rather than movement alone. The political question was not merely how many people entered the country, but what obligations followed once they lived there. Housing discrimination, unequal employment opportunities, and local hostility revealed that formal nationality did not guarantee equal social participation.

The disturbances in Notting Hill in 1958 exposed the intensity of racial tension in metropolitan Britain. They also strengthened the political argument that immigration could no longer

be left to the assumptions of an imperial nationality regime. Public controversy increasingly connected migration with housing pressure, urban disorder, employment competition, and questions of integration. These associations were not neutral descriptions of social conditions. They often placed responsibility for structural problems onto migrant communities themselves, while obscuring discrimination and the unequal distribution of housing and employment opportunities.

The political language of integration developed in this context. It offered an alternative to both unrestricted imperial mobility and openly racial exclusion. Yet integration itself remained ambiguous. It could mean equal access to institutions and recognition of cultural diversity, but it could also imply that migrants were expected to demonstrate adaptation before being fully accepted. Kushner (2012) has shown that Britishness repeatedly functioned as a moving boundary: newcomers could gradually become included, but the process also produced new distinctions between those imagined to belong naturally and those expected to prove their belonging.

By the end of the 1950s, the postwar settlement was therefore under strain. Britain needed migrant labour, its nationality law preserved broad Commonwealth status, and its political institutions increasingly recognized that settled minorities possessed claims to equal treatment. At the same time, pressure for immigration control grew. The response after 1962 would be to distinguish more sharply between the rights of people already settled in Britain and the rights of those who might seek entry in the future.

From Commonwealth Mobility to Control: 1962 and 1965

The Commonwealth Immigrants Act 1962 represented the first major statutory rupture with the assumption of broad Commonwealth mobility. It introduced controls on entry for

Commonwealth citizens and established a voucher system for labour migration. Dependants remained important within the new framework, but the principle had changed: possession of Commonwealth status no longer guaranteed practical freedom to enter and settle in Britain. The National Archives' surviving administrative records show the operation of the new categories soon after the Act came into force, distinguishing voucher holders, dependants, students, visitors, and other classes of entrants (The National Archives, n.d.-b).

The legal importance of 1962 was therefore greater than the technical details of the voucher system. It separated nationality from mobility. A person could remain a Commonwealth citizen while being subjected to immigration control. Hansen (2000) treats this shift as a decisive institutional transformation because the government was attempting to preserve aspects of Commonwealth citizenship while reducing the mobility rights that gave that citizenship practical significance. The compromise reflected the continuing political value of the Commonwealth and the difficulty of introducing openly racial restrictions.

The Act also changed the political meaning of settlement. Once entry became regulated, those already present acquired a different status from prospective migrants. Family reunification ensured that migration did not stop, but the structure increasingly favoured the consolidation of communities already in Britain rather than continuing primary labour migration. In this sense, restriction contributed indirectly to permanence. The state sought to limit future movement, yet the effect was to strengthen the importance of residence, family life, and established communities within Britain.

The Race Relations Act 1965 addressed a different side of the same problem. It was limited in scope, but it represented a formal recognition that racial discrimination within Britain required public regulation. The coexistence of immigration restriction and anti-

discrimination policy became a defining feature of the British approach. Governments increasingly claimed the authority to control entry while also accepting that people lawfully settled in Britain should enjoy protection against racial exclusion. This distinction created a political formula that would survive beyond the 1960s: stricter borders could be presented as compatible with equal citizenship inside the border.

The formula was never entirely stable. Restriction could reinforce the idea that certain populations were external to the nation even when members of those populations were already British residents or citizens. Conversely, anti-discrimination legislation implicitly acknowledged that Britain had become a multiracial society whose members could not be treated as temporary guests. These competing tendencies made the mid-1960s a transitional moment. Immigration policy was becoming nationalized, but the social reality produced by earlier imperial mobility could not be reversed by legislation alone.

This is one reason why the earlier study of racialized immigration practices provides a necessary foundation for the present analysis. The racial consequences of the 1962 settlement are important, but the deeper transformation was the changing relationship between legal status and national membership. The state was learning to govern former imperial subjects increasingly as migrants, while simultaneously having to recognize many of them as permanent members of British society.

1968 and the Crisis of Imperial Belonging

The Commonwealth Immigrants Act 1968 brought the unresolved contradictions of imperial citizenship into especially sharp focus. Its immediate context was the growing movement of British passport holders from East Africa, particularly Kenya. Following Kenyan independence and the implementation of

Africanization policies, many Asians who retained British status looked to the United Kingdom as a place of security. Their position exposed the weakness of the distinction between imperial responsibility and national immigration control. These were not conventional foreign nationals seeking admission. Many held British passports and had structured their legal identity around a connection created by empire.

The legislation restricted entry for Citizens of the United Kingdom and Colonies who lacked a sufficiently close connection to the United Kingdom. The National Archives preserves a British High Commission report from Nairobi that described the Act as a measure intended to control the inflow of UK passport holders without a substantial connection to Britain and acknowledged that the legislation was passed rapidly in response to the East African Asian movement (The National Archives, 1968). The document is revealing because it records official awareness that the policy would attract accusations of racialism and broken promises while simultaneously presenting restriction as necessary for domestic social management.

Parliamentary debates confirm that the controversy went well beyond administrative control. The Commons debate of 27 February 1968 repeatedly returned to the constitutional and moral problem of limiting the rights of people who held British status. The Lords debate two days later likewise recognized that the bill would bring under immigration control people who had previously possessed a stronger legal claim to entry (House of Commons, 1968; House of Lords, 1968). What was at stake was the practical content of British nationality itself.

The 1968 Act therefore marked a decisive shift from imperial status toward territorial and genealogical connection. The central question was no longer simply whether an individual belonged to the legal family of British subjects, but whether that person possessed a

sufficiently close connection to the United Kingdom. Ancestry, birth, and direct ties to the metropole acquired growing political significance. In a post-imperial setting, apparently neutral criteria could have strongly racialized consequences because the historical geography of British settlement and colonial rule had never been racially neutral.

Paul's (1997) argument about the racialized administration of nationality is especially relevant here. The state did not need to write race explicitly into the statute in order to produce unequal effects. Rules based on descent or territorial connection could reproduce a preference for populations associated with the Old Commonwealth and white settler societies, while weakening the claims of Asian and African British subjects whose legal relationship to Britain had been created through colonial rule. Eldridge et al. (2023) make a related point through the concept of uneven citizenship: formally comparable statuses could generate very different experiences depending on race, origin, and perceived cultural proximity.

The political context of 1968 also included the dramatic intervention of Enoch Powell. His speeches did not create British anxieties over immigration, but they crystallized and amplified them. Schofield (2013) situates Powell's politics within the broader making of postcolonial Britain, showing how arguments about immigration became linked to national decline, sovereignty, public order, and the meaning of Englishness. The importance of Powell for this chapter lies not in treating his rhetoric as representative of all British opinion but in recognizing how far the debate had moved from labour recruitment to questions of national destiny and cultural belonging.

The Race Relations Act 1968 makes the year even more revealing. While the Commonwealth Immigrants Act restricted the mobility of some British passport holders, the Race Relations Act expanded protection against discrimination in areas including employment, housing, goods, facilities, and services (Race Relations

Act 1968). Restriction and inclusion were developing together. The state was narrowing the conditions for entering the national community while strengthening the formal expectation of equal treatment for those accepted as members of that community. This dual movement would become central to the post-imperial British settlement.

The Immigration Act 1971 and the Nationalization of Membership

The Immigration Act 1971 consolidated the postwar movement away from imperial mobility and toward a national system of entry. Its long title made clear that it would amend and replace existing immigration law and make related changes in citizenship law (Immigration Act 1971). The Act's architecture centred on the right of abode and on distinctions between those entitled to enter and remain without restriction and those subject to immigration control. In practical terms, nationality and entry rights were now even more clearly separated.

The concept commonly associated with the legislation, patriality, tied the strongest immigration position to specified connections with the United Kingdom, including birth and ancestry. The legal categories were framed without explicit racial language, but their historical context mattered. The Old Commonwealth and white settler populations were more likely to possess the kinds of ancestral links that the new structure privileged. The new regime therefore translated the geography of empire into an apparently national framework of connection.

Parliamentary debate in 1971 shows that legislators understood the measure as a fundamental reorganization rather than a minor technical revision. The Immigration Bill was presented as a replacement for the existing framework and involved extensive discussion of the right of abode, deportation, work controls,

Commonwealth citizens, and the relationship between immigration status and citizenship (House of Commons, 1971). The debates reveal an effort to construct a coherent national system out of categories inherited from empire.

Hansen (2000) describes 1971 as the point at which primary Commonwealth labour migration was effectively brought to an end. That interpretation is important, but the Act should also be read symbolically. By making territorial and ancestral connection central to unrestricted residence, the legislation helped redefine the political geography of British membership. The United Kingdom was no longer simply the metropolitan centre of a wider imperial citizenship system. It was increasingly treated as a bounded national space to which different legal relationships carried different rights.

This transformation did not eliminate imperial legacies. On the contrary, it institutionalized them in new forms. Foks (2022) places postwar citizenship within the longer history of settler imperialism, reminding us that outward British migration and inward postcolonial migration were historically connected. The very criteria that appeared to define national belonging after empire were shaped by earlier patterns of settlement, conquest, and citizenship. The post-imperial border was therefore not created on a blank slate; it was built out of the legal and demographic consequences of empire.

Nor did 1971 settle the nationality question permanently. The British Nationality Act 1981 would later reconstruct citizenship more comprehensively. Nevertheless, 1971 was a decisive turning point because it made the right of abode a central practical boundary of membership. The expansive legal geography inherited from empire had been narrowed into a more selective national order.

Citizenship, Britishness, and the Politics of Belonging

The legal trajectory from 1948 to 1971 can be understood as a history of narrowing, but law alone does not explain the

transformation. Britishness itself was being renegotiated. The concept drew on monarchy, Parliament, war memory, empire, the union, language, culture, and political institutions, yet none of these elements provided a single stable definition. Decolonization weakened the imperial component without immediately supplying an agreed national alternative. Commonwealth migration made the ambiguity impossible to ignore because people who could claim a British legal identity were often treated socially and politically as outsiders.

Distinguishing citizenship from belonging clarifies the historical problem. Citizenship denotes a legally defined relationship to the state, whereas belonging depends on recognition, participation, cultural legitimacy, and the ordinary expectation of being accepted as part of the political community. These dimensions can coincide, but they can also pull apart. Eldridge et al. (2023) show how formal citizenship could coexist with unequal treatment in administrative and social practice. The postwar British case therefore cannot be understood through legal equality or racial exclusion in isolation; both operated within the same changing political order.

Perry (2016) shows that Black Britons did not simply receive citizenship passively; they used its language to make political claims. Their activism exposed the contradiction between Britain's imperial self-description and discriminatory experience within the metropole. Similarly, the growth of anti-discrimination law reflected organized pressure from communities who insisted that settlement carried rights. Citizenship therefore developed through contestation from below as well as through legislation from above.

Recent scholarship has deepened this interpretation. Jacob-Owens (2025) uses the idea of anticolonial citizenship to connect the history of Windrush with longer struggles over the unequal distribution of rights across the British imperial world. Sandhu (2026), writing on the later Windrush scandal, demonstrates how

insecurity could reappear decades after migrants had lived as members of British society. The scandal lies outside the chronology of this chapter, but it illustrates the long-term consequences of the postwar separation between documentation, legal status, and socially recognized belonging.

The years after 1965 also demonstrate that immigration politics increasingly operated through the language of numbers, capacity, social cohesion, and control. These terms could appear race-neutral, yet they were attached to groups whose presence was a direct consequence of empire. Joppke (1999) argues that the mismatch between the broad political boundaries of the empire and the narrower imagined boundaries of the British nation created a structural problem for immigration policy. Once government was forced to decide who could enter the metropolitan territory, ancestry and birth became convenient markers of connection. In the historical circumstances of decolonization, those markers also functioned as racial markers.

It would nevertheless be misleading to describe every restrictive measure simply as the product of racial animus. Governments faced genuine questions about labour markets, public services, housing, family reunification, administrative capacity, and the coherence of nationality law. Party competition also mattered, as did changing relations with Europe and the Commonwealth. The analytical point is not that race explains everything, but that these apparently separate concerns operated within an imperial structure whose categories had been racialized over generations. Race, empire, citizenship, and administrative control cannot be isolated from one another in the political history of the period.

The simultaneous development of immigration controls and race-relations legislation illustrates this complexity particularly well. The state increasingly drew a sharper line at the border while seeking to reduce discrimination within the country. In principle, this could

be presented as a coherent distinction between control over future entry and equality for existing members. In practice, however, immigration debates repeatedly influenced how settled minorities were perceived. A politics that described migration as an external threat could reinforce doubts about the belonging of citizens and residents whose family histories were connected to the Commonwealth.

Webster (2011) places Commonwealth migration within the domestic consequences of imperial retreat. This perspective is important because postwar migration was not an external development imposed on Britain; it grew out of relationships Britain itself had created through governance, education, military service, commerce, law, and nationality. The arrival and settlement of Commonwealth citizens therefore brought decolonization into British institutions and public life, making the end of empire a metropolitan as well as an international history.

Seen from this perspective, the movement from 1948 to 1971 was not merely the construction of immigration control. It was an attempt to convert an imperial political community into a national one without fully acknowledging the human consequences of the transition. The difficulty of that task explains why the law changed incrementally, why apparently neutral categories became politically charged, and why disputes over citizenship continued long after formal decolonization.

Conclusion

Between 1945 and 1971, Britain did not simply move from an open immigration policy to a restrictive one. It moved from an imperial conception of membership toward a more territorially bounded national order. The transition was gradual and contested. The British Nationality Act 1948 preserved an expansive Commonwealth structure at a moment when the political

foundations of empire were already weakening. The migration that followed exposed the distance between the legal reach of imperial citizenship and the narrower assumptions that increasingly shaped domestic ideas of national belonging.

The Commonwealth Immigrants Act 1962 marked the first decisive separation of nationality from unrestricted mobility. The 1968 Act went further by limiting the entry rights of British passport holders whose connection to the United Kingdom was deemed insufficiently close. The Immigration Act 1971 consolidated the transformation by making the right of abode and specific territorial or ancestral links central to unrestricted residence. Across these measures, the practical meaning of Commonwealth citizenship was progressively reduced even before the nationality system itself was comprehensively rewritten in 1981.

Race was central to this history, but it operated through institutions and categories as well as explicit prejudice. Rules concerning ancestry, residence, documentation, and territorial connection could appear neutral while producing unequal consequences rooted in the geography of empire. At the same time, Britain developed a domestic framework of race-relations legislation intended to protect people already settled in the country. The state was therefore constructing a sharper external boundary while expanding the formal language of equality within that boundary.

The distinction between citizenship and belonging helps make sense of this apparent contradiction. Citizenship could be defined by statute, but belonging was negotiated through political language, social recognition, and access to institutions. Commonwealth migrants confronted Britain with the gap between the universal claims of imperial nationality and the more selective assumptions of metropolitan nationhood. Their presence forced the state to define rights that had previously remained ambiguous and

forced British society to reconsider who could plausibly be understood as British.

Imperial legacies persisted because the communities most affected by these changes were already embedded in British history. Their claims rested on connections produced through colonial nationality, military service, labour recruitment, trade, education, and movement across imperial space. Immigration legislation consequently did more than manage entry. It participated in redefining the political limits of Britain after decolonization. Later controversies over documentation, citizenship, race, and Windrush underline that the arrangements formed between 1945 and 1971 were not a self-contained episode; they established structures and assumptions that continued to shape debates over British citizenship and membership.

References

Bailkin, J. (2012). The afterlife of empire. University of California Press.

British Nationality Act 1948, 11 & 12 Geo. 6 c. 56 (UK). https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo6/11-12/56

Commonwealth Immigrants Act 1962, 10 & 11 Eliz. 2 c. 21 (UK). https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Eliz2/10-11/21

Commonwealth Immigrants Act 1968, c. 9 (UK). https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1968/9

Eldridge, C., Kalter, C., & Taylor, B. (2023). Migrations of decolonization, welfare, and the unevenness of citizenship in the UK, France and Portugal. Past & Present, 259(1), 155-193. https://doi.org/10.1093/pastj/gtac005

Foks, F. (2022). Emigration state: Race, citizenship and settler imperialism in modern British history, c. 1850-1972. Journal of Historical Sociology, 35(2), 170-199. https://doi.org/10.1111/johs.12366

Hampshire, J. (2005). Citizenship and belonging: Immigration and the politics of demographic governance in postwar Britain. Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9780230510524

Hansen, R. (2000). Citizenship and immigration in post-war Britain: The institutional origins of a multicultural nation. Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/oso/9780198297093.001.0001

House of Commons. (1968, February 27). Commonwealth Immigrants Bill (HC Deb, Vol. 759, cc. 1241-1368). Hansard. https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1968/feb/27/commonwealth-immigrants-bill

House of Commons. (1971, February 23). Immigration Bill presented. Hansard. https://hansard.parliament.uk/commons/1971-02-23/debates/2f839f96-b74f-4c2e-80c9-b82954e53ebb/CommonsChamber

House of Lords. (1968, February 29). Commonwealth Immigrants Bill (HL Deb, Vol. 289, cc. 917-1217). Hansard. https://api.parliament.uk/historic-hansard/lords/1968/feb/29/commonwealth-immigrants-bill-1

Immigration Act 1971, c. 77 (UK). https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1971/77

Jacob-Owens, T. (2025). Anticolonial citizenship: From slavery to Windrush. Citizenship Studies, 29(1-2), 1-16. https://doi.org/10.1080/13621025.2025.2475818

Joppke, C. (1999). Immigration and the nation-state: The United States, Germany, and Great Britain. Oxford University Press.

Kushner, T. (2012). The battle of Britishness: Migrant journeys, 1685 to the present. Manchester University Press. https://doi.org/10.7228/manchester/9780719066405.001.0001

Paul, K. (1997). Whitewashing Britain: Race and citizenship in the postwar era. Cornell University Press.

Perry, K. H. (2016). London is the place for me: Black Britons, citizenship and the politics of race. Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780190240202.001.0001

Race Relations Act 1965, c. 73 (UK). https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1965/73

Race Relations Act 1968, c. 71 (UK). https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1968/71

Sandhu, K. (2026). ‘… they can change their mind about anything': Temporality, citizenship, belonging and the Windrush scandal. Ethnic and Racial Studies. Advance online publication. https://doi.org/10.1080/01419870.2025.2601343

Schofield, C. (2013). Enoch Powell and the making of postcolonial Britain. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9781139022057

The National Archives. (1968, May 21). Kenya: The ‘Asian exodus' and the Commonwealth Immigrants' Act, 1968 (FCO 50/329). https://www.nationalarchives.gov.uk/education/resources/commonwealth-migration-since-1945/immigration-act-1968/

The National Archives. (n.d.-a). Commonwealth migration since 1945. Retrieved October 1, 2026, from https://www.nationalarchives.gov.uk/education/resources/commonwealth-migration-since-1945/

The National Archives. (n.d.-b). Immigration Act 1962 (HO 344/234). Retrieved October 1, 2026, from https://www.nationalarchives.gov.uk/education/resources/commonwealth-migration-since-1945/immigration-act-1962/

Webster, W. (2011). The empire comes home: Commonwealth migration to Britain. In A. Thompson (Ed.), Britain's experience of empire in the twentieth century (pp. 122-160). Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199236589.003.0004

Yorgun, I. (2024). Unveiling disregarded racism in British immigration practices between 1945 and 1965: A focus on the others and the colonies. Global Journal of Arts Humanity and Social Sciences, 4(8), 608-617. https://doi.org/10.5281/zenodo.13371657

BÖLÜM 3

TÜRKİYE'NİN BÖLGESEL GÜVENLİK ARAYIŞI: SADABAD PAKTI

Müzehher Yamaç [1]

Özet

1930'lu yıllarda Avrupa'da ve Orta Doğu'da artan siyasal ve askerî tehditler, Türkiye'yi bölgesel güvenliğini güçlendirecek diplomatik girişimlere yöneltmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin temel amaçlarından biri, özellikle doğu sınırlarının güvenliğini sağlamak ve komşu devletlerle ilişkileri karşılıklı güven ve iş birliği temelinde geliştirmek olmuştur. Bu arayışın önemli sonuçlarından biri 1934 yılında imzalanan Balkan Paktı'ndan sonra Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında 8 Temmuz 1937 tarihinde Tahran'da imzalanan Sadabad Paktı'dır. Sadabad Paktı'nın ortaya çıkmasında yalnızca dış tehditler değil, bölge ülkelerinin kendi iç güvenlik sorunları ve sınır anlaşmazlıkları da etkili olmuştur. Türkiye açısından İran ve Irak ile yaşanan sınır meseleleri, aşiret hareketleri ve sınır güvenliği sorunları önemli birer faktör oluştururken, 1935'te İtalya'nın Habeşistan'ı işgali ve Avrupa'da faşist yönetimlerin güç kazanması bölgesel güvenlik kaygılarını artırmıştır. Dolayısıyla Pakt, hem iç

[1] Prof. Dr. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, myamac@nku.edu.tr ORCID NO: 0000-0001-8587-330X

güvenlik sorunlarının kontrol altına alınması, hem de bölgesel istikrarın korunması amacıyla şekillenen çok boyutlu bir güvenlik girişimi olmuştur. Türkiye, Sadabad Paktı aracılığıyla doğu sınırlarında güvenlik oluşturmayı, komşularıyla mevcut sorunları barışçıl yollarla çözmeyi ve bölgesel istikrarın sağlanmasında aktif bir rol üstlenmeyi hedeflemiştir. Bu yönüyle Sadabad Paktı, Türkiye'nin Atatürk dönemindeki "yurtta sulh, cihanda sulh" anlayışının bölgesel güvenlik politikasına yansımalarından biri olarak görülebilir. Aynı zamanda modern Orta Doğu'daki ilk bölgesel güvenlik ittifaklarından biri olması bakımından da önem taşımaktadır. Bu doğrultuda çalışmada dönemin uluslararası konjonktürü, Türkiye'nin İran, Irak ve Afganistan ile ilişkilerinin gelişimi, sınır sorunlarının çözümü, bölgesel iş birliği girişimleri ve Paktın imzalanma süreci ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Sadabad Paktı, Bölgesel Güvenlik, Atatürk Dönemi Dış Politikası, İran, Irak, Afganistan, Orta Doğu.

Absract

Rising political and military threats in Europe and the Middle East during the 1930s prompted Turkiye to pursue diplomatic initiatives aimed at strengthening its regional security. During this period, one of Turkiye's primary objectives was to ensure the security of its eastern borders and to foster relations with neighboring states based on mutual trust and cooperation. A significant outcome of this pursuit—following the Balkan Pact signed in 1934—was the Saadabad Pact, signed in Tehran on July 8, 1937, by Turkey, Iran, Iraq, and Afghanistan. The emergence of the Saadabad Pact was driven not only by external threats but also by the internal security challenges and border disputes of the countries in the region. For Turkey, issues concerning borders with Iran and Iraq, tribal unrest, and border security concerns were key factors; meanwhile, Italy's occupation of Abyssinia in 1935 and the rise of

fascist regimes in Europe heightened concerns regarding regional security. Consequently, the Pact emerged as a multifaceted security initiative designed both to bring internal security issues under control and to preserve regional stability. Through the Saadabad Pact, Turkiye aimed to establish security along its eastern borders, resolve existing issues with its neighbors through peaceful means, and play an active role in maintaining regional stability. In this respect, the Saadabad Pact can be viewed as a reflection of the "peace at home, peace in the world" principle - central to Turkey’s policy during the Atatürk era - within the realm of regional security. It is also significant for being one of the first regional security alliances in the modern Middle East. Accordingly, this study examines the international climate of the era, the development of Turkey’s relations with Iran, Iraq, and Afghanistan, the resolution of border disputes, regional cooperation initiatives, and theprocess leading to the signing of the Pact.

Key Words: Turkey, Saadabad Pact, Regional Security, Foreign Policy of the Atatürk Era, Iran, Iraq, Afghanistan, Middle East.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan güvenlik sisteminin zayıflaması, revizyonist devletlerin yükselişi ve yeni bir dünya savaşı olasılığının ortaya çıkması, Türkiye'nin dış politikasını ve güvenlik anlayışını doğrudan etkiledi. 1923-1930 yılları arasında Türkiye'nin dış politikası Lozan Antlaşması'nın etkisi altında gelişti. Bu dönemde Türkiye, Lozan'dan kalan sorunları Batı ülkeleriyle büyük ölçüde çözdü. Ancak 1930-1939 yılları arası, uluslararası ilişkiler çerçevesinde ve bu ilişkilerin etkisi altında gelişti. Bu dönemde Türkiye, diğer devletlerle iyi ilişkiler sürdürdü ve ilişkilerinde bağımsız devlet ilkesine öncelik verdi. Uluslararası ilişkiler açısından iki önemli olay –biri siyasi, diğeri ekonomik– önce 1929 Dünya Ekonomik Krizi ve ardından 30 Ocak 1933'te

Hitler'in Almanya'da iktidara gelmesi, güç dengesini değiştirdi. (Dilan, 1998: 79) 1929 Dünya Ekonomik Krizi ve I. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Almanya, İtalya ve Japonya gibi revizyonist bloklar sırasında Türkiye, statükoyu korumayı ve komşularıyla barış politikası temelinde sorunlarını çözmeyi amaçladı. Yunanistan ile nüfus mübadelesi sorunu, 1926 Türk-Yunan Anlaşması çerçevesinde 1930'larda çözüldü (Gönlübol & Sar, 1993: 66). Sovyetler Birliği ile dostluğunu sürdürürken, Türkiye aynı zamanda Batı ile daha yakın ilişkiler kurmaya çalışarak 18 Temmuz 1932'de Milletler Cemiyeti'ne üye oldu (Yalçın, 2000: 218). Eş zamanlı olarak Batı'ya yaklaşırken, Türkiye aynı zamanda ortak güvenlik örgütlerinin kurulması için de çalıştı ve 1934'te Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya tarafından imzalanan ve tarafların savunma amaçlı güvenliğini sağlamayı amaçlayan Balkan Paktı'na katıldı (Yamaç, 2015: 136).

1930'lu Yıllarda Türkiye'nin Güvenlik Arayışı ve Uluslararası Sistem

Birinci Dünya Savaşı sonrasında oluşturulan kolektif güvenlik anlayışının giderek zayıflaması, Milletler Cemiyeti sisteminin etkisini yitirmeye başlaması Türkiye'nin güvenlik arayışlarına neden olmuştur. Diğer taraftan Almanya ve İtalya'nın yayılmacı politikalarının Ortadoğu üzerindeki muhtemel etkileri, Türkiye'nin güvenlik algısının değişmesine neden olacaktır. Türkiye açısından, Türkiye'nin Doğu sınırlarının güvenliği önem kazanmıştır. Türkiye'nin batıda Balkanlar, doğuda ise İran, Irak ve Afganistan ekseninde ilişkiler geliştirmesi gündeme gelmiştir. Batı güvenliği Balkan Antantı ile sağlanırken (1934), Doğu güvenliği de Sadabad Paktı ile sağlanmaya çalışılmıştır. Türkiye bu dönemde çok yönlü bölgesel güvenlik politikası izleyerek büyük güçler karşısında bölgesel iş birliği ile, mevcut sınırlarını ve uluslararası düzeni korumaya çalışacaktır.1930'lı yıllar boyunca Türkiye, Birinci Dünya Savaşı'nda müttefiki olan Almanya'ya ile bir güvenlik paktı

oluşturma düşüncesi yerine, SSCB ile kurulacak etkin bir güvenlik ittifakıyla desteklemeyi düşündükleri İngiltere ve Fransa ile kurulacak bir ittifaktı. Böyle bir ittifakın kurulması, kısmen Fransa ile Hatay konusunda yaşanan anlaşmazlıktan dolayı, fakat daha önemlisi İngiltere'nin Mart 1939'da Çekoslovakya'nın Almanya tarafından işgal edilinceye kadar söz konusu ittifaka karşı çıkmasından dolayı İkinci Dünya Savaşı'ndan önceki aylara kadar geciktirilmiştir. Sonuçta İngiltere, Fransa ve Türkiye arasında ortaya çıkan ittifak, Nazi-Sovyet Paktı ve SSCB'nin ittifaka dahil olmaması nedeniyle zayıflatılmış olsa da Türkiye açısından uygun bir ittifak olarak görülmüştür (Hale, 2021: 76).

İngiltere açısından bölge, Boğazlar ve Mezopotamya üzerindeki etkisi açısından yaşamsal olarak görülmektedir. Musul konusu resmen konferansa getirilmeden önce, iki heyet temsilcileri arasında ikili görüşmeler gerçekleşmiş ancak bunlardan da bir sonuç alınamayınca Konferansta resmen görüşülmeye başlanmıştı (Dilan, 1996: 27). Lozan Barış Antlaşması imzalandığında Türkiye'nin dış politika ilkelerinin temelini oluşturan Misak-ı Milli sınırları iki konu dışında çözüme kavuşturulmuştu. Çözüme kavuşturulamayan ancak Misak-ı Milli sınırları içinde bulunan Batı Trakya ile Musul topraklarıdır. (Meray,1973: 65). Boğazlar konusunda iki ülke arasında anlaşma sağlanabilmiş, ancak Türk-Irak sınırı ve Musul konusu yüzünden Lozan'da bir anlaşma sağlanamamıştı. Lozan'da Musul sorunu çözülememiş, İngiltere ile Türkiye arasında tartışmalara neden olmuş ve iki heyet sorunun üzerinde farklı görüşler, tezler savunmuşlardır.

Lozan'dan kalan sorunların en çetini olan Musul uyuşmazlığında Milletler Cemiyeti'nin tutumu Türkiye'yi güçlü komşusu Sovyetlere iterken, Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri ile Almanya'yı birbirine yaklaştırmak için hazırlanan Locarno sistemi de Sovyetler'i Türkiye'ye yaklaştırıyordu. Bu durum iki devlet arasında 17 Aralık 1925'te Paris'te bir Tarafsızlık ve Saldırmazlık

Antlaşması'nın imzalanmasına yol açmıştır. 1925 Antlaşması'ndan sonra Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki siyasi yakınlaşma devam ettiği halde Türkiye için hayati önem taşıyan iktisadi ve ticari münasebetler aynı gelişmeyi gösterememiştir. 11 Mart 1927'de, Ankara'da bir Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması imzalanmış ancak, istenilen gelişme sağlanamamıştır. 1928 yılından sonra iki memleket arasındaki siyasi münasebetler ise milletler arası politikanın etkisi altında gelişmiştir. 1930'lu yıllara dek Türk Sovyet münasebetleri dostane devam etmekle beraber, Sovyetler Birliği Türkiye'nin dayandığı tek büyük devlet olmaktan çıkmaya başlamıştır. Türkiye 1928'de İtalya ile bir Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması imzalamış, 1930 yılına doğru İngiltere, Fransa ve Yunanistan ile eski meselelerini halletmiş ve bu devletlerle normal münasebetler kurmuştu. Türkiye ile Batılı Devletler arasındaki bu yakınlaşma Sovyetler Birliği'nde Türkiye'yi kaybetmek endişesi uyandırmıştı. 17 Aralık 1929'da 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmasını teyit eden ve iki yıl uzatan bir protokol imzalamışlardır. (Gönlübol & Sar, 1993: 80).

1930'lu yıllarda Sovyetler Birliği'nin Türkiye ve Ortadoğu politikası, devlet merkezli, öncelikle kendi güvenliğini koruma ve Batılı devletlerin bölgedeki etkisini sınırlandırma amacı taşıyordu. Bu dönemde Moskova yönetimi, içerideki sanayileşme süreçlerine odaklanırken dış politikada temkinli bir yol izledi. Türkiye ile ilişkiler genel olarak dostane olmakla birlikte, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa gibi Batılı devletlerle yakınlaşması Sovyetler Birliği'nde bazı endişelere yol açmıştır. 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Sovyetler açısından Karadeniz ve Boğazların güvenliği bakımından önemliydi, bu süreçte Türk-Sovyet ilişkileri yeni bir döneme girmiştir. Montrö Boğazlar Konferansında Türk tezini destekleyen İngiltere ile ilişkiler yakınlaşmaya başlamıştır. Ortadoğu'da ise Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa'nın bölgedeki siyasi etkisini dengelemeye çalışırken kendi nüfuzunu artırmaya yönelik bir

politika izledi. Bununla birlikte Sovyet dış politikasının temel önceliği, doğrudan yayılmacılıktan ziyade güvenliğini sağlamak ve uluslararası sistemde Batılı güçlere karşı stratejik konumunu güçlendirmekti (Armaoğlu, 1993: 329).

7 Kasım 1935 tarihinde 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Paktı 10 yıllık bir süre için yenilenmiştir. 11 Nisan 1936 tarihinde ise Türkiye, Lozan Antlaşmasında Boğazlar konusunda taraf olmuş devletlere birer nota göndererek yapılmasını istediği yeni düzenlemeleri açıkladı. Sovyet cevabı ise Türkiye'nin istediği değişiklikleri destekler nitelikte olarak 16 Nisan 1936'da gelmiştir. 22 Haziran 1936 tarihinde İsviçre'nin Montreux şehrinde başlayan konferans Türk Boğazları ile ilgili kararlar almak amacıyla toplanmıştır. Sovyetler Birliği, Montrö Konferansı'nda Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliğinin yeniden tesis edilmesini desteklemiş; ancak bu desteği, esas olarak Karadeniz'in güvenliğini sağlama ve Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin askerî varlığını sınırlandırma hedefleriyle ilişkilendirmiştir. Bu çerçevede Sovyetlerin tutumu Türkiye'nin egemenlik politikası ile örtüşen, fakat güvenlik anlayışı bakımından Türkiye'nin yaklaşımından daha sınırlayıcı ve Karadeniz merkezli bir politikadır (Erkin, 1968:70-79). Dolayısı ile bu dönem bir taraftan ortak güvenlik kaygıları ve karşılıklı çıkarlar temelinde sürdürülen dostane ilişkiler; diğer taraftan Türkiye'nin Batı ile yakınlaşmaya başlaması ve Sovyetlerin Karadeniz merkezli güvenlik anlayışı nedeniyle giderek farklılaşan stratejik beklentiler üzerine şekillenmekteydi.

1922 yılında İtalya'da idareyi eline geçiren Mussolini'nin başkanlığındaki Faşist rejim kısa süre içinde salsırgan bir dış politika izlemeye başlamıştır. Mussolini hükûmetinin Türkiye'nin deniz ve kara sahasını "Roma İmparatorluk sahası" içine alacak söylemleri Türk İtalyan ilişkilerinin, olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. 1928 Türk-İtalyan Antlaşmasına rağmen iki devlet arasındaki ilişkilerin bundan sonra dostane bir seyir takip ettiği söylenemez

(Sonyel, 1973: 172). 1930'larda İtalya'nın doğu Akdeniz, Afrika ve Ortadoğu'ya yönelik politikaları bölgesel güvenlik kaygılarını arttırmaktadır. Lozan'dan arta kalan sorunları çözmeye ve çağdaşlaşmaya öncelik veren Türkiye'nin barışçı çabaları İtalya tarafından olumlu karşılanmadığı gibi, ciddi bir tehdit olarak ortaya çıktı. Doğu Akdeniz'de saldırgan ve yayılmacı emellerine ulaşabilmek için İtalya, Ekim 1935'te Habeşistan'a saldırmıştır. (Uçarol, 2013: 196) Bu dönemde Türkiye ve İtalya'nın Balkanlardaki politikası da birbiriyle çelişiyordu. İngiltere ve Fransa ise giderek artan Alman tehlikesine karşı İtalya'yı kendilerinden uzaklaştırmamaya çalışıyorlardı. Bu işgal sonrasında Milletler Cemiyeti kararı ile İtalya'ya yaptırım uygulanmaya başladı. MC üyesi olan Türkiye de bu karara katıldı. İtalya Kasım1935'te Türkiye'ye bir protesto notası gönderdi. 1936'da İtalya On iki adaları askeri olarak tahkim etmeye başlayınca Türkiye'nin kaygıları arttı. Bu durum Türkiye ve İngiltere'yi birbirine yaklaştıracaktır. Türkiye ve İngiltere arasındaki yakınlaşmadan endişe eden İtalyan yönetimi 1928 Türkiye-İtalya Antlaşmasına bağlı olduğuna dair güvence verdi. Türk-İtalyan ilişkileri 1930'lardan itibaren Türkiye'nin bu ülkeden duyduğu endişe etrafında belirlendi. (Uzgel, 2001: 295).

1930'larda Almanya dış politika açısından kendisine birçok yönden kısıtlama getiren Versay Antlaşması'nın hükümlerinden kurtulmak için mücadele veriyor ancak güç gösterisinde bulunmuyordu. Türkiye-Almanya ilişkileri genel olarak ekonomik ve ticari iş birliği temelinde gelişmiştir. Almanya, Türkiye'nin özellikle maden ve tarım ürünlerinin önemli alıcılarından biri olmuş; Türkiye ise Almanya'dan makine ve sanayi ürünleri ithal etmiştir. 1933'te Hitler'in iktidara gelmesinden sonra Almanya'nın dış politikasında radikal değişiklikler meydana gelmeye başlamıştır. İkili ilişkiler ekonomik açıdan devam etse de Türkiye II. Dünya Savaşı öncesinde denge politikası izleyerek Almanya'ya tamamen

yaklaşmamıştır. Prag'ın işgali, Çekoslavakya'nın Alman işgaline girmesi Türk-Alman ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. O zamana kadar ilişkilerde devam eden soğukluk yerini, yerini şiddetli anlaşmazlıklara bırakmıştır. Bu tarihten sonra Türkiye'nin mihver devletlerinin ortak tehdidi karşısında, kendisine batı ittifakı içinde yer arama çabaları olan Türk-İngiliz ve Türk-Fransız Ortak d-Deklarasyonu, Türk-Alman ilişkilerini çözülmesi güç neredeyse olanaksız sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır (Koçak, 2013: 248).

Türkiye'nin Doğu Politikası ve Bölgesel Güvenlik Arayışının Temelleri

Kurtuluş Savaşı ve Lozan sonrasında Ankara Hükûmeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altında ve toprakları içinde bulunan, Ortadoğu ülkeleri üzerindeki haklarından vazgeçmiş olduğunu açıklamıştı. Yalnızca güney sınırlarımızın belirlenmesi sırasında Türkiye Cumhuriyeti Irak ve Suriye manda rejimleriyle zorunlu ilişkiye girmişti. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra Türkiye'nin güvenliği açısından güney sınırlarının belirlenmesi hayati önem taşımaktaydı. Suriye ile olan güney sınırımızın belirlenmesi için Fransa Lozan'da sınır konusu tartışmaya açmamış, "Türkiye ile Suriye arasındaki sınır, 1921 Anlaşması'nda tanımlanmış sınır" tanımlaması yer almıştır. Ankara Anlaşması'nda belirlenen maddeler Lozan Antlaşması'nın 3. maddesinde kalıcı hale gelmiştir, fakat güney sınırındaki belirsizlik Hatay sorunu ile devam edecektir. 1936'da Fransa'nın Suriye'ye verdiği bağımsızlıkla Hatay sorununda yeni bir safhaya gelinmiştir. Mayıs 1937'de Milletler Cemiyeti'nde alınan kararla İskenderun Sancağının ayrı varlığı kurulmuştur. 2 Eylül 1938'de resmi adı Hatay olan bir devlet kurulmuştur. 29 Haziran 1939'da toplanan Hatay Cumhuriyeti Meclisinin Türkiye Cumhuriyeti'ne katılması kararı almasıyla Türkiye'nin Suriye sınırı kesin olarak belirlenmiştir. Suriye ile Türkiye arasındaki sınırın çizilmesi, Yakın Doğu'da türünün en uzun müzakerelerinden birini gerektirdi. Türkiye, Hatay sorununun

başından itibaren girişimlerini diplomatik bir sahada sürdürmüştür. Tartışmalar 1930'lu yılların sonuna kadar devam etmiş, sonunda Türk tarafının görüşüne yakın bir sınır çizilmiştir (Yamaç. 2018:1153). Suriye her ne kadar Sadabad Paktı içerisinde yer almıyorsa da Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra sınırların güvenliği en önemli öncelikler arasında yer almaktadır. Türkiye Suriye ile sınır sorunun çözüm yoluna girmesinden sonra, sıra İran ve Irak ile olan sınır sorunlarının çözümüne gelmiştir.

Türkiye-İran ilişkileri

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu dönemde İran'da da Kaçar Hanedanı'nın zayıfladığı ve merkezî otoritenin güçlendirilmek istendiği bir süreç yaşanıyordu. Pehlevi dönemi, 1925 yılında Rıza Han'ın tahta çıkmasıyla başlamıştır. Türkiye'deki Mustafa Kemal Atatürk yönetimi ile İran'daki Rıza Şah yönetimi arasında merkezîleşme, modernleşme, ordunun güçlendirilmesi ve devlet otoritesinin artırılması gibi benzer sorunlar yaşanıyordu. 1920'lerin ortalarında iki ülke arasındaki en önemli sorun, sınır bölgesindeki aşiret ayaklanmaları ve güvenlik endişeleriydi. 1926 yılında Türkiye ve İran arasında Tahran Antlaşması imzalandı. Antlaşmanın temel amaçlarından biri iki ülke arasındaki ilişkileri düzenlemek ve sınır güvenliği konusunda iş birliği yapmaktı. Ancak sınır ve aşiret sorunları tam olarak çözülemedi.

Türkiye- İran ikili gelişmeleri arasında Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye ile İran arasında sınır sorunlarının ortaya çıkmasında en önemli faktörlerden birisi, Ağrı Dağı olaylarıdır. Sınır sorununu çözmek ve dostane ilişkileri geliştirmek amacıyla 22 Nisan 1926'da Tahran'da Dostluk ve Güvenlik Antlaşması imzalandı. (Hukuk Ansiklopedisi, 1926 Türkiye-İran Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması). İki ülke arasındaki sorunlar çözüme kavuşmadığından, 15 Haziran 1928'de bu antlaşmaya ek olarak bir ek protokol düzenlendi. 1928'de Türkiye'nin Ağrı isyanlarına karşı yürüttüğü

operasyonları sırasında İran sınırı meselesi yeniden önem kazandı. Türkiye sınırın İran tarafının, isyancılar tarafından kullanılmasını istemiyordu. Bu dönemde Türkiye ile İran arasında sınırın kesin olarak belirlenmesi ve karşılıklı güvenlik konusunda müzakereler devam etti. 1930 yılı boyunca Türk-İran ilişkilerini etkileyen en önemli olay Üçüncü Ağrı İsyanı oldu. (Yamaç, 2019, s: 66-78).

Ayaklanma 1930 yazında da devam etti ve ancak Eylül ayında bastırıldı. Bu isyanın ardından Türkiye, isyancıların İran tarafından desteklendiğini ve İran'ın sınır boyunca gerekli güvenlik önlemlerini almadığını etti; bu nedenle İran hükümetinden bu konuda gerekli adımları atmasını talep etti. Türkiye'nin taleplerine karşılık İran, bölgedeki engeller nedeniyle sınırın tam olarak kontrol edilmesinin zor olduğunu ve Türkiye'nin isyancıları takip ederek ortak sınırı sık sık ihlal ettiğini savundu. Devam eden sınır ve güvenlik sorunları iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz etkilemeye başlayınca, 23 Ocak 1932 tarihinde Türkiye ile İran arasında Türkiye-İran Sınır Antlaşması ile Uzlaşma ve Tahkim Antlaşması imzalandı ve bu antlaşmalar 18 Haziran 1932 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından onaylandı. Bunun ardından, 5 Kasım 1932 tarihinde Türkiye-İran Dostluk Antlaşması ile Türkiye-İran Güvenlik, Tarafsızlık ve Ekonomik İş birliği Antlaşması imzalandı. 28 Aralık 1933 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından onaylandı. (kanuntbmmc01302375PDF www5.tbmm.gov.tr)

İmzalanan antlaşmalar iki ülke ilişkilerinde yeni bir dostluk döneminin başlamasına katkı sağlamıştır. 1934'te İran Şahı Rıza Pehlevi Türkiye'yi ziyaret etti; bu ziyaret iki ülke arasındaki dostluğu güçlendirdi. Elde edilen bu istikrar, yalnızca ikili ilişkileri güçlendirmekle kalmamış, aynı zamanda Ortadoğu'da bölgesel güvenlik ve iş birliği arayışlarına da zemin hazırlamıştır (Özgiray, 2010, 301).Türkiye ve İran, doğu sınırları boyunca kalıcı güvenliği askeri yöntemler yerine müzakere, karşılıklı tavizler ve hukuki

düzenlemeler yoluyla sağlamayı tercih etmişlerdir; bu yaklaşım, hem sınır bölgesindeki istikrarın güçlenmesine hem de iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Türkiye-Irak ilişkilerinin gelişmesi:

Irak ile yaşanan sınır anlaşmazlığı, Türkiye'nin Misak-ı Millî sınırları içinde yer alan Musul'dan kaynaklanıyordu. Türkiye'nin Irak ile olan sınırının belirlenmesi ve Irak'ın Mandası olan İngiltere ile Musul meselesi, Lozan Antlaşması'nda çözüme kavuşturulamamıştı. Anlaşmazlığı çözmek amacıyla 19 Mayıs 1924 tarihinde İstanbul'da İngiltere ile ikili görüşmeler başlatıldı. Ancak İngiltere'nin Hakkâri üzerindeki hak iddiası nedeniyle Konferans'ta bir sonuca varılamadı. Anlaşmazlığı çözmek amacıyla 19 Mayıs 1924 tarihinde İstanbul'da İngiltere ile ikili görüşmeler başlatıldı. Ancak İngiltere'nin Hakkâri üzerindeki hak iddiası nedeniyle Konferans'ta bir sonuca varılamadı. Bunun üzerine 6 Ağustos'ta İngiltere, Musul meselesini Milletler Cemiyeti'ne havale etti ve 30 Eylül 1924'te Milletler Cemiyeti bir soruşturma komisyonu kurulmasına karar verdi. Komisyon çalışmalarını sürdürürken, İngilizlerin agresif tutumları ve kuzeydeki yeni bölgeleri işgal etmeleri kanlı olaylara yol açtı. Bu gelişmelerin ardından 28 Ekim 1924 tarihinde Konsey, "Brüksel Hattı" adı altında geçici bir Türk-Irak sınırı oluşturmuştur. Milletler Cemiyeti Meclisi, 8 Aralık 1925'te Türkiye'nin itirazlarına rağmen La Haye Adalet Divanı'nın kararını onayladığını açıkladı. 16 Aralık 1925'te Türkiye, Soruşturma Komisyonu'nun raporunu onayladı ve Brüksel Hattı'nın güneyindeki toprakların Irak'a devredilmesini kabul eden bir karar aldı. Dönemin iç sorunları, Türkiye'nin yakın geçmişteki savaş deneyimi ve uluslararası arenadaki izole konumu daha fazla direniş gösterilmesini engelledi. Türkiye nihayetinde Cemiyet Meclisinin kararına uymak zorunda kaldı ve 5 Haziran 1926'da imzalanan Ankara Antlaşması ile Musul'u Irak'a bırakmayı kabul etti (Yamaç, 2023: 21-41).

Türkiye, İngiltere ve Irak arasında Ankara'da imzalanan "Sınır ve İyi Komşuluk Antlaşması" büyük ölçüde İngiltere'nin istediği gibi gerçekleşti ve Türkiye'nin güneydoğu sınırını oluşturan bugünkü Irak sınırı belirlendi. Türk Hükûmeti Milletler Cemiyeti Meclisinin vermiş olduğu kararı esas kabul ederek İngiltere ve Irak'la müzakerelere girdi. Ankara Antlaşması, Türkiye Cumhuriyeti adına Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü (Aras), İngiltere'nin Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçisi ve Olağanüstü Temsilcisi Sir Ronald Charles Lindzey ve Irak Krallığı adına Müdafaa-i Milliye Vekili Nuri Said Paşa tarafından imzalandı. Antlaşma, "Türkiye ile Irak Arasındaki Sınır" (Madde 1-5), "İyi Komşuluk İlişkileri" (Madde 6-13) ve "Genel Hükümler" (Madde 14-17) olmak üzere üç bölümden ve Nuri Said Paşa, Sir Lindsay ve Dr. Tevfik Rüştü (Aras) tarafından imzalanan bir değişim protokolünden oluşuyordu. Antlaşma ile "Brüksel Hattı" olarak tanımlanan sınır, Türkiye yararına yapılan bazı düzenlemelerle Türkiye-Irak sınırı olarak kesinleşmiştir. Musul ise Irak sınırı içinde kalmıştır. Büyükelçisi Ronald Lindsay, 6 Haziran 1926'da Dışişleri Bakanlığına Irak sınırıyla ilgili uzun süren tartışmaların 5 Haziran'da imzalanan bir antlaşmayla sona erdiğini, Musul'un güvenliğinin garanti altına alınmasıyla birlikte Irak'a bırakıldığını ve Türkiye'ye bazı avantajlar sağlandığını bildirdi (Sonyel, 1989: 137). Antlaşma 7 Haziran 1926 gün ve 911 sayılı yasa ile Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından onaylanmıştır. (Düstur, Tertip III, C.7, s. 2733). Ankara Antlaşması uyarınca, Musul'un Irak'a devredilmesi, Türkiye'nin ise 25 yıl süreyle Musul petrol yataklarından elde edilecek gelirin yüzde 10'unu alması kararlaştırıldı. Ankara, 500.000 İngiliz sterlini karşılığında bu haktan feragat etti (Kürkçüoğlu, 2006: 388).

1930 yılında İngiltere, Irak'ın dış politikasında söz sahibi olmak, üsler bulundurmak gibi belirli koşullar altında Irak'ın bağımsızlığını tanıdı. Türkiye-Irak ilişkilerinin sorunsuz bir şekilde ilerlediği bu dönemde, 1931 yılında Kral Faysal Türkiye'yi ziyaret ederken, Başbakan Nuri Said Paşa da Ankara'da siyasi istişarelerde bulundu. O dönemde Irak, Şatt el-Arab sınır anlaşmazlığı, Sünni-Şii ayrımından kaynaklanan gerilimler ve Kürtlerin isyana kışkırtılması gibi İran ile çeşitli sorunlarla karşı karşıyaydı. Irak Hükümeti, aşırı tavizler vermeden İran ile mümkün olan en kısa sürede bir anlaşmaya varmak istiyordu. İngiltere'ye olan bağımlılığını azaltmak amacıyla Irak Hükümeti önce Türkiye ile istişarelerde bulundu ve 1933'te hem Türkiye hem de İran ile saldırmazlık antlaşmaları imzalanmasını önerdi (Soysal, 2000: 590).

2 Ekim 1935 tarihinde Cenevre'de Türkiye, İran ve Irak arasında bir anlaşma parafe edildi; daha sonra Afganistan da bu anlaşmaya katıldı. Bu dönem boyunca diplomatik ilişkiler devam etti; Irak Dışişleri Bakanı Naci Elasilin'in Türkiye'ye yaptığı ziyarete karşılık olarak, 22 Haziran 1937'de Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve Ekonomi Bakanı Celal Bayar Bağdat'a gitti. Cumhuriyet Gazetesi'nin haberine göre: "Kral S. M. Gazi Heyetimizi kabul etmişlerdir. Irak Hariciye Nazırının, heyetimiz şerefine verdiği ziyafette çok samimi nutuklar söylenmiştir" (Cumhuriyet Gazetesi 24 Haziran 1937:1).

Irak Dışişleri Bakanı Türk heyetinin ziyareti sonrasında düşüncelerini şu şekilde paylaşmıştır:

" Tarihi ve coğrafi amillerin pek tabii olarak vücuda getirdiği Türk-Irak dostluğu hissiyatını taşıyan ve aynı zamanda necib Türk milletinin yüksek meziyetini takdir etmiş olan Irak, her zaman Türkiyenin refah ve saadetini temenni etmiş ve Türkiye'nin tealisini görmekle sevinmiştir. Bu türlü mütekabil samimi duygulardan gıdasını almış olduğu içindir ki Türk-Irak dostluğu hemen ve bizzat

ve kendi kendine neşvünema bulmuş ve her zaman böyle kalacağı kanaatini vermiştir".

Türkiye Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras da:

"Necib Irak halkının bildiğimiz bu asil duygularının, buraya gelirken daha hududu geçer geçmez başlayan ve ilerledikçe artan binbir tezahüratına şahid olmakla mes'ud olduk ve bir kardeş memlekette bulunduğumuzu çok açık olarak gördük. Bütün bu şahidi olduğumuz samimi hissiyatın Türk milletinin Irak'a karşı duygularının tam bir makesi olduğunu söylersem memleketimin mütekabil hislerini ancak ifade etmiş olurum" (Cumhuriyet Gazetesi, 26 Haziran, 1937:1).

Afganistan'ın Bölgesel Güvenlik Mekanizmasına Katılımı

Türkiye ile Afganistan arasındaki ilişkilerin Cumhuriyet dönemindeki gelişimi, iki ülkenin bağımsızlık mücadeleleri ve egemenlik anlayışları çerçevesinde şekillenmiştir. Ankara hükûmeti ile Afganistan arasında kurulan ilişkiler, Türkiye'nin Millî Mücadele yıllarına doğudaki Müslüman toplumlarla geliştirdiği diplomatik temasların önemli örneklerinden birini oluşturdu. Afganistan'ın Ankara hükûmetini erken dönemde tanıması, iki ülke arasındaki ilişkilerin karşılıklı güven temelinde gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bu ilişkilerin önemli bir dönüm noktası 1 Mart 1921 tarihli Türkiye-Afganistan İttifak Antlaşması olmuştur. Türkiye-Afganistan ilişkileri 1921 Antlaşması ile kurumsallaşmıştır. Türkiye'nin Afganistan'a askeri ve eğitim alanlarında uzmanlar göndermesi, iki ülke arasındaki ilişkilerin yalnızca diplomatik düzeyde kalmadığını göstermektedir. Amanullah Han'ın 1928'deki Türkiye ziyaret, ilişkileri yeni bir düzeye taşımış ve 25 Mayıs 1928'de Dostluk ve Güvenlik Antlaşması imzalanmıştır (Saray, 1984: 48).

Antlaşmayla iki taraf arasındaki dostluk ilişkileri hukuki bir çerçeveye oluşturulurken, Türkiye Afganistan'ın eğitim ve kültür

alanındaki gelişimine destek vermeyi üstlendi. Türkiye'nin desteği ile Afganistan 27 Eylül 1934'te Milletler Cemiyeti üyeliğine kabul edildi. Türkiye ile Afganistan arasında 1920'li yıllarda oluşturulan diplomatik güven, 1930'lu yıllarda bölgesel iş birliğinin önünü açtı. Afganistan Dışişleri Bakanı Feyiz Muhammed Han'ın 1936 yılında Türkiye'yi ziyaretinde Atatürk tarafından kabul edilmesi iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesini kolaylaştırdı. (ATASE Başkanlığı, 2009: 73-78). Afganistan'ın 1937'de pakta katılması, Türkiye ve Afganistan arasında önceden oluşturulmuş diplomatik ve siyasi yakınlığın yeni bir uluslararası çerçeveye taşındığını gösterdi.

Afganistan Sadabad Paktına katılımı ile Birinci Dünya Savaşı sonrasında dış ilişkilerini daha bağımsız şekilde yürütme imkânı elde etti ve özellikle İngiltere ile ilişkilerinde bağımsızlığını güçlendirmeye çalıştı. Bu durum Afganistan'ın Sovyetler Birliği, İngiltere, Türkiye ve İran gibi devletlerle ilişkilerinde denge arayışını önemli bir hale getirmiş, kendi güvenlik ve dış politika ihtiyaçları açısından kazançlı çıkmıştır. Türkiye-İran-Irak diplomatik sürecini tamamlayan dördüncü aktör olmuştur.

Türkiye-İran-Irak Üçgeninde Diplomatik İş birliği

Irak başlangıçta Türkiye ve İran'a ayrı ayrı saldırmazlık antlaşmaları önermişti; ancak Türkiye, ayrı saldırmazlık antlaşmaları yerine -Balkan Paktı'nın örneğinde olduğu gibi- bölgesel bir antlaşma kurulmasını daha uygun görmüştü. Bununla birlikte, Irak'taki hükümet değişikliği ve İran ile Irak arasında devam eden sınır anlaşmazlığı gibi sorunlar, antlaşmanın imzalanmasını geciktiriyordu. 30 Haziran 1930'da Irak, belirli şartlara tabi olarak İngiltere'den bağımsızlığını kazandı. Bu şartlarda Irak, dış politikasını İngiltere ile istişare içinde belirleyecek; İngiltere, Irak'taki askeri üslerini korumaya devam edecek ve İngiliz kuvvetleri Irak ordusunu eğitecekti. Bu koşullar altında Türkiye, anlaşma öncesinde Sovyetler Birliği ve İngiltere ile istişarelerde

bulundu ve üç bölge devleti tarafından imzalanacak bir anlaşma taslağı hazırlandı. Sovyetler'in önerdiği gibi Afganistan'ın ve Irak'ın talebi doğrultusunda Suudi Arabistan'ın anlaşmaya dahil edilip edilmeyeceğine dair tartışmalar, anlaşmanın imzalanmasını geciktirdi. Sonuçta, Afganistan'ın dahil edilmesi kabul edildi; karşılığında, Milletler Cemiyeti üyesi olmayan Suudi Arabistan'a ilişkin başka bir değerlendirme yapılmadı; Irak ise Şattü'l-Arab konusunda İran'a belirli tavizler veren bir düzenlemeyi kabul etmişti. Sonunda, 2 Ekim 1935 tarihinde Cenevre'de Türkiye, İran ve Irak arasında üçlü bir anlaşma parafe edildi; bu anlaşmanın imzalanması, Sadabad Paktı'nın oluşumunda önemli bir adım oldu. Afganistan'ın anlaşmaya dahil edilmesiyle bölgesel iş birliğinin kapsamı genişledi. Bununla birlikte, İran ile Irak arasındaki sınır anlaşmazlıkları -özellikle de Şatt el-Arab meselesi- ile Türkiye ve İran arasındaki sorunlar, anlaşmanın imzalanmasını geciktiren başlıca faktörlerdi. Bu arada Türkiye, komşuları ile ilişkilerini güçlendirmişti. 1937 yılının Ocak ve Nisan ayları arasında Türkiye ve İran, çeşitli alanlarda iş birliğini öngören anlaşmalar imzaladı. Nisan 1937'de, 5 Haziran 1926 tarihinde imzalanan Türkiye-Irak Dostluk Antlaşması iki yıl daha uzatıldı. (Uçarol, 2010: 828)

Sadabat Paktı'ndan hemen önce İran-Irak arasındaki temel sorun sınır anlaşmazlığıydı. Bunun merkezinde de Şattülarab (Arvand Rud) su yolu bulunuyordu. Hatta bu anlaşmazlık, Sadabat Paktı'nın imzalanmasını geciktiren başlıca meselelerden biriydi. Şattülarab, Dicle ve Fırat'ın birleşmesiyle oluşan ve Basra Körfezi'ne ulaşan önemli bir su yoludur. Aynı zamanda Irak'ın Basra limanı ve İran'ın Hürremşehr-Abadan bölgesi açısından ekonomik ve stratejik öneme sahipti. Şattülarap İran için hem Basra Körfezi'ne ulaşım sağlayan stratejik bir suyolu hem de petrol ve güvenlik açısından kritik bir bölgeydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasının ardından, Irak'ın önce 1920'de İngiliz mandası, ardından 1932'de bağımsız bir devlet haline gelmesiyle birlikte İran,

Kasım 1913 tarihli İstanbul Protokolü ile belirlenen sınır çizgisini reddetti. İran, İstanbul Protokolü'nün sömürgeci yönetimin bir mirası olduğunu öne sürerek sınırın talveg hattı -yani gemi geçişine elverişli kanalın en derin noktası- boyunca uzanmasını talep etti. Irak, Osmanlı döneminden kalan düzenlemelere dayanarak Şattülarap'ın büyük bölümünün Irak egemenliğinde olması gerektiğini savunuyordu. İngiltere'nin teşvik ve desteğini alan Irak, 1934 yılında konuyu Milletler Cemiyetine taşıdı ancak herhangi bir uzlaşmaya varılamadı. İki ülke arasındaki müzakereler devam etti ve 4 Temmuz 1937'de İran ile Irak ilk sınır antlaşmalarını imzaladılar. Buna göre: Şattülarap'ın büyük bölümünde sınır, İran tarafındaki kıyıya yakın şekilde belirlendi. Böylece nehrin büyük kısmı Irak'ın kontrolünde kaldı. Ancak Abadan Limanı'nın karşısındaki yaklaşık 4 millik bölümde sınır, nehrin talveg hattına göre belirlendi. Antlaşma, diğer hususların yanı sıra, sınırın nehrin doğu kıyısı boyunca belirlenmesini öngörüyordu; ancak Abadan yakınlarındaki dört millik bir demirleme bölgesi bu kuralın istisnasını oluşturuyordu; İran'a tahsis edilen bu bölgede sınır, talveg hattını izliyordu. Gieling, 2006: 572-581).

Sadabad Paktı'nın İmzalanmasında Türkiye'nin Rolü

Türkiye'nin 1937'de İran-Irak arasındaki Şattülarap (Şattü'l-Arab) anlaşmazlığının çözümünde önemli bir rolü oldu, ancak sorunun asıl tarafları İran ve Irak'tı; Türkiye ise arabulucu ve kolaylaştırıcı bir rol oynadı. İran-Irak arasındaki Şattülarap anlaşmazlığı, 1935'te Türkiye-İran-Irak arasında kurulması planlanan bölgesel iş birliğinin önündeki en önemli engellerdendi(Ertan,2021:https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/200?utm_source=chatgpt.com). Bu nedenle anlaşmazlık çözülmeden Sadabad Paktı'nın kurulması zor görünüyordu. Türkiye, özellikle Tevfik Rüştü Aras aracılığıyla İran ve Irak'la yoğun diplomatik temaslar yürüttü. Bu süreçte izlenen dış politika, Türkiye'nin uluslararası toplumdaki konumunu güçlendirdi. Artık Ortadoğu'daki

dört devlet arasında imzalanacak bir antlaşmanın önünde hiçbir engel kalmamıştı. Sadabad Antlaşması'nın imzalanmasından kısa bir süre önce, Haziran 1937'de İsmet İnönü, parlamentoda antlaşma hakkında şu açıklamalarda bulundu:

"Şimdilik üç devlet arasında parafe edilmiş bulunuyor. Bu pakt hakkında işbu devletlerin bitişik komşusu olan Sovyet İttihadı ve İngiltere'nin malumatı olduğu gibi, onların hüsnü telakkilerini farz ettirecek sebeplere de malikiz. İlave etmeliyim ki Türkiye'nin pakta iştirak eden devletlere rabıtası ve yakın münasebetleri ayrı ayrı aramızda mevcud olan muahedelerle zaten müemmendir…" (TBMMZC, D. 5, C. 19, s. 312).

Cumhuriyet Gazetesi de Antlaşmanın imzalanacağı haberini okurlarına "Şark Misakı İmzalanıyor," başlığı ile paylaşıyordu Ek1.(Cumhuriyet, 30 Haziran 1937: 1, 3).

Türk ve Irak Dışişleri bakanları imza töreni öncesinde Tahran'a gitmişlerdir. Cumhuriyet Gazetesi haberi okurları ile ş "Türk- Irak İşbirliği", başlığı altında paylaşmıştır (Cumhuriyet, 3 Temmuz 1937: 1, 5).

Cumhuriyet Gazetesi 4 Temmuz 1937 tarihli haberinde; antlaşmanın imzalanmasının önünde herhangi bir engel kalmadığını, geriye kalan son engel olan Irak-İran sınır sorunlarının çözülmesinde etkin rol alan Türkiye'nin sorunların ortadan kalkmasında etkin rol aldığını yazıyordu: "4 Devleti Birleştiren Misak", Ek2. (Cumhuriyet, 4 Temmuz 1937:1, 3).

Nitekim 4 Temmuz 1937'de İran ile Irak arasında bir anlaşma imzalanarak Şattülarap sorunu çözüme bağlandı. Dört gün sonra, 8 Temmuz 1937'de Tahran'da Şah'ın yazlık sarayı olan Sadabad'da Türkiye, İran, Irak ve Afganistan Sadabat Paktı'nı imzaladı.

Sadabad Paktının İmzalanması ve Hükümleri

Saadâbad Paktı, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Ortadoğu'da barış ve güvenliği sağlamak üzere yapılan ve İran, Irak, Afganistan ve Türkiye arasında, saldırmazlık, kışkırtmalardan kaçınma ve bölge barışı için istişareleri içeren bir anlaşmadır. Resmi adı "Türkiye, Afganistan, Irak ve İran Saldırmazlık Antlaşması"dır (Soysal, 1999: 327). Antlaşmayı Türkiye adına Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, İran adına Dışişleri Bakanı Enayetollah Samiy, Irak adına Dr. Naji Eşl-Asıl, Afganistan adına Dışişleri Bakanı Faiz Mohammed Han imzalamışlardır. Antlaşma metninde yer alan hükümler şu şekildedir:

Madde 1: Taraflar birbirlerinin iç işlerine kesinlikle karışmaktan kaçınma siyaseti izlemeyi yükümlenirler.

Madde 2: Taraflar ortak sınırlarının dokunulmazlığına saygılı olmayı yükümlenirler.

Madde 3: Taraflar ortak çıkarlarını ilgilendiren uluslararası nitelikteki her türlü uyuşmazlıklarda, birbirleriyle danışmalarda bulunmak konusunda anlaşmışlardır.

Madde 4: Taraflar her biri hiçbir durumda, gerek yalnız olarak gerek bir yada birkaç devletle birlikte, içlerinden herhangi birine karşı hiçbir saldırı eylemine başvurmamayı yükümlenir.

Saldırı sayılacak eylemler şunlardır:

Savaş ilanı;

Savaş ilan edilmeksizin de olsa, bir devletin silahlı kuvvetlerince öteki bir devlet topraklarının istilâsı;

Bir devletin kara, deniz ve hava kuvvetlerince, savaş ilan edilmeksizin de olsa, öteki devletlerin topraklarına, gemilerine ve uçaklarına saldırı

Saldırıya doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak yardım ya da kolaylık;

Saldırı sayılmayacak eylemler şunlardır:

Meşru savunma hakkını kullanma

Milletler Cemiyeti Yasası'nın 16. Maddesinin uygulanmasından doğan bir hareket

Milletler Cemiyeti Genel Kurulu ya da Konseyince alınan bir karar uyarınca ya da Milletler Cemiyeti Yasası'nın 15. Maddesinin uygulanması yolu ile yapılan bir hareketin ilk saldırıya geçen bir devlete karşı yapılması durumunda;

Taraflar dışında bir devlet tarafından saldırıya, istilaya uğrayan ya da Paris'te 27 Ağustos 1928 günü imzalanmış bulunan Savaştan Vazgeçilmesi Antlaşması'na aykırı olarak, kendisine savaş açılan bir devlete yardım

Madde 5: Taraflardan biri, Antlaşmanın 4. Maddesinin bozulduğu ya da bozulmak üzere olduğu kanısına varırsa, sorunu gecikmeksizin Milletler Cemiyeti Konseyine sunacaktır;

Madde 6: Taraflardan biri bir üçüncü devlete karşı saldırıya geçerse, öteki taraf bir ön bildiride bulunmaksızın, saldırıyla ilgili olarak bu Antlaşmaya son verebilecektir.

Madde 7: Taraflardan biri kendi sınırları içinde öteki tarafların kurumlarını yıkmak, düzen ve güvenliğini sarsmak ya da hükûmet rejimini bozmak amacıyla silahlı çeteler, birlikler ya da örgütlerin kurulmasını ve eyleme geçmelerini engellemeyi yükümlenirler.

Madde 8: Taraflar kendi aralarında çıkabilecek, nitelik ve kaynağı ne olursa olsun, tüm uyuşmazlıkların çözülmesi olanağının ancak barışçı yollardan aranması gerektiğini 27 Ağustos 1928 günlü Savaştan Vazgeçilmesi Antlaşması ile zaten kabul etmiş

olduklarından, o hükmü doğrulayarak, bu konuda kendi aralarında ortaya konulmuş ya da konulacak yöntemlere başvuracaklarını açıklarlar.

Madde 9: Bu Antlaşmanın hiçbir maddesi, Milletler Cemiyeti Yasası uyarınca, taraflardan her birince üstlenilen yükümleri, her ne konuda olursa olsun, kısıtlar nitelikte sayılamaz.

Madde 10: Bu Antlaşma 5 yıl süre için yapılmıştır.

Bu sürenin sonunda taraflardan birisinin ona son verdiği 6 ay öncesinden bildirilmedikçe, Antlaşma yeniden 5 yıl için uzatılmış sayılacak ve sonrasında taraflardan biri ya da birkaçı tarafından 6 ay öncesinden Antlaşmaya son verene kadar beşer yıllık dönemler için yürürlükte kalacaktır. Taraflardan biriyle bozulan Antlaşma diğerleriyle yürürlükte kalarak devam eder.

10 Temmuz tarihli Cumhuriyet Gazetesi; 8 Temmuz'da Tahran'da anlaşmanın imzalandığını; "Tam Bir Dostluk Havası İçinde İmzalanan Anlaşma: Şark Misakı" başlığı ile duyuruyordu. Türkiye'nin Balkan Paktında da oynadığı role değinilen haberde anlaşmanın imzacısı devletlerin Milletler Cemiyeti üyesi olmalarının Avrupa devletleri için de önemi ve dünya barışına katkısı vurgulanmaktadır Ek3. (Cumhuriyet, 10 Temmuz 1937: 1, 3).

Sadabad Paktı'nın imzalanması sonrasında Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, izlenen politikayı dünya kamuoyuna şöyle açıklamıştır:

Dünyanın bu bölgesinde biz kardeşliğe inanmış bulunuyoruz. Biz evrensel bir dostluk ve sevgi siyaseti güdüyoruz. Bizim için tek amaç barıştır. Barış bizim için bir vasıta değil bir hedeftir. Eğer biz kuvvetli olmak istiyorsak bu hem kendimiz için, hem de başkaları için zayıflıktan nefret ettiğimizdendir. Eğer harpten iğreniyorsak bu, herhalde ondan korktuğumuzdan değil, belki hiçbir meselenin harp yolu ile hal ve tesviye edilemeyeceğine inandığımızdandır. Biz barış

davasının samimi ve sadık hadimleriyiz. Biz uluslararası barışı korumak için bizzat kendi vasıtalarımızla çalışıyoruz. Biz memleketimizin selamet ve menfaatini barışta buluyoruz ve uluslararası barışın, hatta sınırlarımızdan çok uzak yerlerde de bozulmasını kendi menfaatlerimize uygun görmüyoruz. Biz güvenliğimizi başka devletler arasındaki ihtilaflarda aramıyoruz. Milletler topluluğu içinde kuvvetli millet olarak yapmakta olduğumuz çalışmalarda siyasetimize hakim olan mütalaalar, belgeler işte bunlardır" (Akşin, 1991: 198).

İran Dışişleri Bakanı Sami'nin beyanı şu şekildedir:

"Fevkalade ehemmiyeti haiz bir eser kurduk. Bu eser, bundan böyle çözülmez bağlarla birleşmiş olan dört milletin, yalnız Batı Asya barışının muhafazası için değil, aynı zamanda umumi barışın vikayesi (korunması) için bir hizmettir. Bundan böyle dört memleket Milletler Cemiyeti çerçevesi dairesinde kendilerini alakadar eden bütün sahalarda faal ve sıkı bir teşviki mesaide (iş birliğinde) bulunacaklardır" (Şimşir, 2002: 341).

Afganistan Dışişleri Bakanı Feyz Muhammed Han da görüşlerini şu şekilde açıklamıştır:

"Büyük işbirliği projesi" olarak ifade etmiş ve "Batı Asya milletleri birbirleriyle dayanışma içindedirler" şeklinde açıklamıştı (Şimşir, 2002: 342).

Irak Dışişleri Bakanı Naci El Asil de anlaşmadan duyduğu memnuniyeti şu sözlerle ifade etmiştir:

"Tahran, Ankara, Kabil ve Bağdat el ele tutuşmuşlardır… Yeni bir terakki eseri daha göstermişlerdir. Ataletten uyanan Şark, hayaletini bir kere daha ispat etmiştir" (Şimşir, 2002:342)

Mustafa Kemal Atatürk, Kasım 1937'de meclis kürsüsünde yapmış olduğu bir konuşmasında Türkiye Cumhuriyeti'nin barışa hizmet eden sulh politikasından söz ederek, batıda Balkan

Paktı'ndan sonra bu antlaşmanın da doğuda barışa önemli katkı sağlayacağını vurgulamış ve Sadabad Paktı'nın önemini şu sözleri ile açıklamıştır:

"Bu misakın etrafında toplanan devletlerin aynı gayeyi takip eden ve sulh içinde inkişafı samimiyetle isteyen hükûmetlerin arasında, işbirliğinin, atide de hayırlı neticeler vereceğinden emin bulunmaktayız" (TBMMZC, D. 5, C. 20, S.8).

Sadabad Paktı Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 14 Ocak 1938 günü 3324 Sayılı bir yasa ile onaylanmıştır. (Düstur, Ter. III, C.19, S. 297). Paktın imzalandığı gün ek bir protokol yapılarak, Paktın organları oluşturuldu. Buna göre, yılda bir kez toplanacak olan bir Bakanlar Konseyi ve bir de Genel Sekreterlik kuruldu. Diğer üç devletin onay işlemleri tamamlandıktan sonra 25 Haziran 1938 günü yürürlüğe girmiştir

1923-1930 yılları arasında Mustafa Kemal başkanlığında Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığında, dış politika konuları tüm yönleriyle tartışılmış ve diplomasi alanında büyük başarılar elde etmiştir. Bu dönemde Türkiye, Batı ülkeleriyle ve komşularıyla olan sorunlarını tek tek çözdü. 1939'dan itibaren, uluslararası sistemin hızlı dönüşümü ve İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte Antlaşma, geçerliliğini yitirdi. Bakanlar Kurulu'nun son toplantısı 1939'da gerçekleşti. Kurul Başkanı'nın yetkisi altında yıllık olarak dönüşümlü olarak yürütülmesi planlanan ve merkezi bir karargâhı ile bağımsız personeli bulunmayan Genel Sekreterlik makamı, fiilen ortadan kalktı. Sadabad Paktı, 1979'da İran'daki yeni rejimin Paktı feshettiğini ima etmesine kadar hukuki varlığını sürdürdü; ancak İran'ın bu konuda açık bir beyanı bulunmamıştır (Akdevelioğlu & Kürkçüoğlu, 2001: 368).

Sonuç

Sadabad Paktı Türkiye'nin 1930'lu yıllarda değişen uluslararası güvenlik ortamına karşı çevresinde istikrarlı bir alan

oluşturma stratejisinin önemli bir unsurudur. Türkiye 1934 yılında, batı sınırlarındaki komşu devletlerle Balkan Antantı'nı imzalamıştır. Batı sınırlarını bu antlaşma ile güvence altına alan Türkiye, belirlemiş olduğu dış politikasıyla öncelikli olarak sınırlarını güvence altına almak istemiştir. Sadabat Paktı'nın kurulmasında, Türkiye'nin sınır güvenliği, Ağrı İsyanı'nın yarattığı iç güvenlik sorunları, İtalya ve Almanya'nın revizyonist politikaları gibi faktörler, Türkiye'yi Sadabad Paktı'nın kurulmasında öncü rol üstlenmeye yöneltmiştir. Sadabad Paktı'nın imzalanmasına giden süreçte Türkiye, İran ile olan sınır sorunlarını çözmenin yanı sıra paktta yer alan devletlerin aralarındaki sorunların çözülmesinde aracı bir rol oynamıştır. İzlediği çok taraflı bölgesel güvenlik mekanizması ile Türk diplomasisi, taraf ülkeler arasındaki sorunların çözülmesi ve ortak bir güvenlik anlayışının geliştirilmesi konusunda aktif rol üstlenmiştir. Bu durum Türkiye'nin yalnızca kendi güvenliğini sağlamaya çalışan bir devlet olmadığını, aynı zamanda çevresindeki bölgesel istikrarın oluşturulmasına katkıda bulunmaya çalıştığını göstermektedir. 1937 yılında imzalanan Sadabad Paktı ile Mustafa Kemal Atatürk'ün "Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesine uygun olarak şekillendirilen Türkiye'nin dış politikası, bu paktla doğruluğunu kanıtlamıştır. Türkiye'nin bölgesel barış ve istikrara yönelik aktif politikası, komşu ülkelerle ilişkilerin güçlendirilmesi yönünde önemli bir adım olmuştur. İkinci Dünya Savaşı öncesinde Türkiye'nin çok isabetli bir dış politika izlediği ortaya çıkmıştır. Tarihsel açıdan değerlendirdiğimizde, günümüz Türk dış politikasına ilham vermeye devam ettiği söylenebilir.

Kaynakça

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri

TBMMZC, D. 5, C. 19, s. 312.

TBMMZC, D. 5, C. 20, s. 8.

Kitap ve Makaleler

Akdevelioğlu, A. & Kürkçüoğlu, Ö. (2001). *Türk Dış Politikası C.I 1919-1980*, Edt. Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları.

Akşin, A. (1991). *Atatürk'ün Dış Politika ilkeleri ve Diplomasisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Armaoğlu, F. (1993). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980,* Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Dilan, H. B. (1998). *Türkiye'nin Dış Politikası (1923-1939*), İstanbul: Alfa Yayınları.

Geçmişten Günümüze Türk-Afgan İlişkileri, (2009). Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları.

Düstur, Tertip III, C.7, s. 2733.

Düstur, Ter. III, C.19, S. 297.

Erkin, F. C. (1968). *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi,* Ankara: Başnur Matbaası.

Gieling, S. M. (2006). IRAQ vii. IRAN-IRAQ WAR, Ensiklopedia İranica, Vol. XIII, Fasc. 6, December 15, 2006, pp. 572-581.

Gönlübol, M. & Sar, C. (1993). *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990),* Ankara: Siyasal Kitabevi.

Hale, W. (2021). *1974'ten Günümüze Türk Dış Politikası,* Çev. Nasuh Uslu, Ankara: Serbest Kitaplar.

İsmail Soysal, İ. (1999). "1937 Sâdâbat Paktı", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Koçak, C. (2013). *Türk Alman İlişkileri (1923-1939),* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Kürkçüoğlu, Ö. (2006). Mondros'tan Musul'a Türk-İngiliz İlişkileri, Ankara: İmaj Yayınevi, Ankara.

Meray, S.L. (1973). *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler,* C.II,Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını,

Özgiray, A. (2010). "İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920-1938)", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası,* Yay. Haz: Berna Türkdoğan, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Saray, M. (1984). *Türk-Afgan Münasebetleri*, İstanbul: Veli Yayınları, İstanbul.

Sonyel, S. (1973). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I,* XVI. Dizi, Sayı 19, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Sonyel, S. (1989). *Atatürk The Founder of Modern Turkey,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Soysal, İ. (2000). Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları C.I (1920-1945), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Şimşir, B. (2002). *Atatürk ve Afganistan,* Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi

Uçarol, R (2013), *Siyasi Tarih (1789-2012),* İstanbul: Der Yayınları.

Uzgel, İ. (2001). Türk Dış Politikası 1919-1990, Edt. Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları. İstanbul, C.I, 2001.

Yalçın, S. (2000). *Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti,* Berikan Yayınları, Ankara, 2000.

Yamaç, M. (2015). "The Balkan Pact, The Balkan Alliance and Turkish-Balkan Politics of the Period," *Contemporary Studies In Humanities,* edt. H. Arslan, M.A. Icbay, S. M. Stanciu, Manheim: Ehrmann Verlag.

Yamaç, M. (2019). *Fransız Diplomatik Belgelerinde Ağrı İsyanı (1926-1930),* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Yamaç, M. (2023). "Lozan Konferansı'ndan Ankara Antlaşması'na Türkiye-Irak Sınırı ve Musul Sorunu", *Tarih Alanında Uluslararası Teori, Araştırma ve Derlemeler*, edt. Neslihan Bolat Bozaslan, Ankara: Serüven Yayınevi.

Gazeteler

Cumhuriyet Gazetesi, 24 Haziran 1937, s.1.

Cumhuriyet Gazetesi, 26 Haziran, 1937, s.1

Cumhuriyet Gazetesi, 30 Haziran 1937, s. 1, 3.

Cumhuriyet Gazetesi, 3 Temmuz 1937, s. 1, 5.

Cumhuriyet Gazetesi, 4 Temmuz 1937, s. 1, 3.

Cumhuriyet, 10 Temmuz 1937, s. 1, 3.

İnternet Kaynağı

kanuntbmmc01302375PDF.www5.tbmm.gov.tr

Hukuk Ansiklopedisi, 1926 Türkiye-İran Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması. https://hukukansiklopedisi.com/turkiye-iran-dostluk-ve-guvenlik-antlasmasi-1926/)

Temuçin Faik Ertan, T.F. (2021). " Sadabad Paktı (8 Temmuz 1937)", Atatürk Ansiklopedisi.

https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/200?utm_source=chatgpt.com

https://www.iranicaonline.org/articles/iraq-vii-iran-iraq-war/?utm_source=chatgpt.com

Ek 1. İstanbul Üniversitesi Gazete Arşivi, Cumhuriyet Gazetesi, 30 Haziran 1937, s. 1, 3.

Bugün 12 sahife

3 üncüde: Edebiyat
Peyami Safa
4 üncüde: Hikâye (Salıtı Filmesan)
Hamdi Varoğlu
7 incide: Bugünün ve yarının kahramanları arasında
Kandemir
Sinema

Cumhuriyet

Onüçüncü yıl sayı: 4716

İSTANBUL — ÇAĞALOĞLU

Çarşamba 30 Haziran 1937

Hayat Ansiklopedisi
Her eve lâzım olan çok faydalı bir eserdir.

Şark Misakı imzalanıyor

Şahinşah Hz. Hariciye Vekilimizi kabul ederek görüştü

İstanbulda bir yenilik: Şişli ilerisinde üstündağ parkları

Nihayet bunlar İstanbul gibi büyük bir şehir için ekmek ve su kadar zaruri bir ihtiyaçdır

İstanbulda göze çarpan bir yenilik peyda olduğuna elbette hepimiz dikkat ediyoruz: Burada kış mihnetli bularak yağmurların kesildiği ilk bahar günlerinden sonbaharın kış başlangıcına kadar hemen hergün ve hele cumartesi ve pazar günleri halkın şehrin sıkıcı havasından bir açıklığa, kırlara çıkmak ihtiyacı her yıl der adımle artan bir ihtiyaç halinde inkişaf ediyor. Vapurlarla, hertürlü katı nakliye vasıtalarının civar sayfiye ve mesire yerlerine taşıdığı binlerce ve binlerce insandan başka bir o kadarı da Edirne ve Tapkapıları mezarlıklarile Sultan Mecidiye köyü semtlerine taşıyor. Eskiden Kâğıthaneye giderdi. Sindi herkes yürüyerek kendi semtindeki ilk şehir hattı yerine yolcuyor ve oralarını hayrını veya pazayı yerine döndürüyor. Hava almak ihtiyacile yapılan bu hareketin manasındaki derinliği açıkça görüp takdir etmemek imkânı yoktur.

Ancak bu yerlerin hiçbiri henüz bir mesire olmağa hazırlanmış değildir. Bu şiddetli ihtiyaç önünde Mecidiye köyünde ahâlicede bir ora denemeğine kahveler kurulmuş ve kurulmaktayca da şehirle Boğaziçi arasındaki bu geçidin hafta tatil günleri pek kesif olan seyrüseferin yaya halkın oralardaki kıyasıya gelip geçmeyi güçleştirdiği kadar ortalığı toza dumana boğan bir vaziyet ihdas ediyor, ve ahali işte bu toz duman içinde seyran

Irak, Efgan Hariciye Nazırları da Tahrana haraket ettiler

Dört devlet adamı, Cenevrede parafe edilen muahedeyi imza edeceklerdir. Irak - İran itilâfı da hazırlandı

Şahinşah Hazretlerinin memleketimizi teşriflerinde Yavuzun güvertesinde Hariciye Vekilimizle beraber alınmış bir resimleri

Tahran 29 (A.A.) — Para ajansı bildiriyor:

Türkiye Hariciye Vekili doktor Aras ve Türkiyenin Tahran büyük elçisi dün Şahinşah Hazretleri tarafından kabul buyurularak öğle yemeğine alıkonulmuşlardır. Öğleden sonra da Veliahd tarafından kabul edilmişlerdir.

Dün gece Hariciye Vekili Semyd, doktor Aras şerefine büyük bir ziyafet verm

Tevli olunan çok hararetli nutuklarda Türkiye ile İran arasında mevcut kuvvetli dostluk duyguları ve münasebetleri tebarüz ettirilmiş ve devlet adamlarının mütekabil ziyaretlerinin ehemmiyeti kaydolunmuştur.

Şark misakı imzalanıyor

Tahran 29 (A.A.) — Para ajansı bildiriyor:

İran - Irak hudud ihtilâfının bundan

Atatürkün Floryada istirahat günleri

— Foto Cumhuriyet —

Büyük Şef Atatürk Floryada istirahatle meşguldür. Yukarıdaki fotoğraflar kendisini dün köşkün taraçasında, Dahiliye Vekilile görüşürken ve bir tenezzüh esnasında göstermektedir.

Sıcaklar şiddetini gittikçe artırıyor

Dün hararet gölgede otuza yaklaştı

Son günlerde tahammülsüz sıcaklar hemen herkesin yüklyetini mucib olmaktadır. O kadar ki, öğle saatlerinde İstanbul sokakları cehennem gibi yanmakta ve herkes gölge ve serin yerlere sığınmaktadır.

Halk, yakın sıcaklardan kurtulmak için, kırlara, plâjlara gitmektedir. Son

Fransanın geçirdiği buhran

Hükûmet programını dün Meclislere arzetti

Yeni kabine de geniş salâhiyetler istiyor; bu salâhiyetler kendisine verilinciye kadar Borsalarda muamelât tatil edildi

Hükûmete 142 ye karşı 393 itimad reyi verildi

Yeni Fransız kabinesi azaları bir arada

[Yazının 4 üncü sahifesindedir]

Ek 2. İstanbul Üniversitesi Gazete Arşivi, Cumhuriyet Gazetesi, 4 Temmuz 1937, s. 1, 3.

Bugün 12 sahife

Cumhuriyet

Mevsimin içilecek en temiz ve sıhhî SUYU KARAHİSAR MADEN SUYU

Onüçüncü yıl sayı: 4720

İSTANBUL — CAĞALOĞLU

Pazar 4 Temmuz 1937

4 Devleti birleştiren misak

Türkiye - İran - Irak - Efganistan arasındaki muahede bugün Tahranda imza ediliyor

Tahran görüşmeleri ve Şark misakı

Naci Asilden sonra...

Efgan Hariciye Veziri Feyiz Muhammed Hanın da Tahrana muvasalatı beklenilmektedir

Naci Asil — Feyiz Muhammed Han — Dr. Rüştü Aras

Suriye topraklarına girerken

Gazetecilerin Türk Vekillerile mülâkatı

Dostça konuşan Vekillerimize nasıl teşekkür edeceklerini bilemiyorlardı, fakat bir de ertesi günkü gazeteleri açıp baktık ki...

YUNUS NADİ

Meşhur kadın tayyareci A. Earhart

Okyanusu geçerken tayyaresile denize düştü. Fakat kurtarıldı

Vekiller geliyor

İktısad, Maliye ve Gümrük Vekilleri şehrimize hareket ettiler

Dost memleketi ziyaret

Dahiliye Vekilimiz dün Rusyaya hareket etti

Heyet, Hariciye Vekilimizle Moskovada birleşecek ve yirmi gün kadar kalacaktır

İngiltere Akdeniz filosunu kuvvetlendiriyor

İspanyol hükûmet tayyareleri Burgos şehrini bombardıman etti

Yazan: MAHMUD YESARİ

BEKLEYİNİZ

Ek 3. İstanbul Üniversitesi Gazete Arşivi,Cumhuriyet, 10 Temmuz 1937, s. 1, 3.

İÇ SAHİFELERDE

Cumhuriyet

Geçtiğimiz pt sayı: 4726

İSTANBUL — ÇAĞALOĞLU

Cumartesi 10 Temmuz 1937

İBNİ SİNA

Şark Misakının esasları

4 devletin mutabık kaldıkları siyasî ve askerî hükümler

Dört devlet, müşterek menfaatlerini alâkadar eden bütün beynelmilel ihtilâflarda istişarede bulunacaklar

Tam bir dostluk havası içinde imzalanan anlaşma: Şark Misakı

Muahede 5 sene için muteber

Anlaşma, inkızasından altı ay evvel ihbar edilmediği takdirde bir o kadar müddet için daha uzatılmış sayılacaktır

Büyük bir dostluğun canlı ifadesi

Atatürkle Roosevelt arasında teati edilen mektublar

Amerika devlet reisinin memleketimiz hakkında izhar etmiş olduğu büyük ve candan sempatiye, Ulu Şefimiz ayni hararet ve samimiyetle teşekkür etti

Kuracağımız büyük elektrik santralları

Kütahya santralı senede 345 milyon kilovat elektrik temin edecek

Hataylı amele serbestçe Türkiyeye gelebilecek

Hatay mahsulâtı gümrüksüz olarak memleketimize girecek ve Türk bankaları Sancakta şubeler açacak

Japon topraklarında yatan şehidlerimiz

Ertuğrul kahramanları için dikilen abide açıldı

Bu münasebetle yapılan büyük merasimde Türk - Japon dostluğunun azameti canlandırıldı

Vekilimiz şerefine Bağdadda verilen müsamereler

BİDGE